

Лайло УСМОН

Васмия денгиздан қайтиб чиқади

Қисса

1

Ойсиз зим-зиё тун. Денгиз зулмат қаърига бекинган. У осмонга назар солади – фалакда бир-бирини қувалаб булут тўдалари сарин сузади, булутлар орасидан бир кўриниб-бир кўринмай танҳо юлдуз милтирайди. Чанг-бўронли қишдан кейин баҳор кириб келган. Енгил шабада кўпикларни учириб, мавжлар билан ҳазилмачоқ ўйнашади.

У денгизда ёлғиз ўзи. Ўзининг “Крейсер”ида. Юрагини ғусса кемиради, ўзининг темир чангалида аямай сиқади, боши эса тобора торайиб бораётган чамбардан тарс ёрилай дейди. Бундан қутулиш йўли бормикан? Қўллари боши томонга ўрлайди – шартга иргитиб юборсамикин лаънати чамбарни! Қутуларди-қўярди!

Нигоҳи беихтиёр қалқи томонга югуради – у тўрларни ҳов нарёққа ирғитган. Бугун омади келармикан? Саҳар соат учда сув кўтарилиши керак. Борди-ю, кўпинча бўладигандек, бу гал ҳам тахминлар панд берса-чи? Сув кўтарилишини беҳуда кутгани қоладими? Одатда у тўрни ирғитарди-да, жўнаворарди. Эрталаб эса дўстлари билан қайтиб келарди. Шамол ва офтобдан қорайган қўллари билан улар балиқ тўла зилдай тўрни тортиб олишарди. Бу одамлар на кечаси, на кундузи тиним нималигини билмасалар-да, доим юзларидан кулги аримасди. Неча бор улар кимнингдир каталакдай гўшасига тўпланишиб гурунг қилишмади, суҳбатга суҳбат, баҳсга баҳс, ҳазилга ҳазил улашиб кетаверганди ўшанда. Бир-бирларини янгилликлардан хабардор қилишганди, шашка ёки қарта ўйнашганди, бири-биридан қизиқ воқеалардан сўзлаб, хўп битлари тўкилганди. Юраклари қушдай енгил торганди ўзиям! Янги-янги орзулар, янги-янги умидлар ниш уриб чиққанди дилларда!

Шуларни эсларкан, юраги баттар бир тутам бўлди. Охири ўзига-ўзи: “Қуриб

*Назира ЖҰРАЕВА,
Амир ФАЙЗУЛЛА
таржималари.*

Лайло Усмон – 1945 йилда Қувайтда таниқли шоир Абдуллоҳ Абдуллатиф ал-Усмон оиласида туғилган. 1965 йилдан бошлаб матбуотда адабиёт ва санъат соҳасида мақолалар эълон қилган.

Қувайт телевидениясида ҳозирги маданият масалалари дастурини олиб борган. “Шивир” шеърлар тўплами, “Шиша ичидаги аёл” ҳикоялар китоби, “Кўзлар тунда тўқнашадилар”, “Севги жозибаси”, “Аёл ва мушук” қиссалари ва бошқа асарлари араб дунёсида машҳур.

ЖАҲОН АДАБИЁТИ

18

кетсин ғуссаси ҳам, нима, жонимда қасдим борми”, деди-да, дилининг чигилини ёзиш учун ўрнидан турди. Бироқ шу пайт “Крейсер” қаттиқ чайқалиб кетди-ю, у йиқилиб тушишига оз қолди. Бирдан кимнингдир нозик қўллари баданига теккандек бўлиб, ўзини енгил ҳис этди. У ўтириб, нафасини ростлади. Нима қилиш керак? Дилидаги ғамни айтай деса, эшитадиган киши йўқ. Денгиз билан қора тунга айтсинми?

– Қани эди бир мириқиб қўшиқ куйласам. Қачондан бери қўшиқ ҳам айтмай қўйдим. Куйлаб турмасанг овозни ҳам занг босиб кетаркан. Менинг қўшиқ айтишим дўстларимга роса хуш ёқарди. Ҳатто бир куни Ҳамад: “Овозинг худди Ода Доҳининг ўзгинаси-я”, деб мақтаганди. Мен кулиб: “Жуда гапирасан-да. Ундай овоз ҳеч кимда йўғ-у, менга йўл бўлсин”, дегандим. “Оллоҳ ҳаққи, сен ҳам чакки айтмайсан, – деб Холид Ҳамадни қувватлаганди ва: – Айт, Абдулла! Худо ҳаққи, чиннидай жаранглайди овозинг”, деб ўтинганди. Мен жавобан: “Ода ўлгандан бери айтмай қўйганман, юрагим чидамайди”, – дегандим. “Ҳа, овозмисан овоз эди-да унинг овози, тўғрими?” – “Бўлганда-чи! Сел қилиб юборарди кишини. Мен доим унга тақлид қилишга тиришардим. Энди бўлса руҳи тушимга кириб, норози бўлмасин, деб айтишга юрагим бетламайди”.

“Сенинг қўшиқ айтишингни у эшитганми?” – сўради Холид. “Эшитган. Мени унинг олдига бир дўстим олиб борганди, овозим уникага ўхшашлигини Одага ўша дўстим айтганди. Ода ҳеч нарса демади-да, қўлига удни олиб, мен яхши кўрган “Тунги қаҳвахона овози”ни куйлаганди. Мен ўзимни тутиб туролмай, унга қўшилиб куйлагандим”. “Хўш, Одага ёқдими?” “Ёқди, – деди. Шунда қанчалик қувонганимни билсанг эди!” Шунда ҳаммалари бараварига: “Айт, Абдулла, айт!” – деб илтимос қилишганди. Мен айтишга ҳаракат қилиб кўрдим, бироқ овозим титраб кетди, кўзларимга ёш тўлди, кўкрагимни бир нарса босиб тушгандай бўлди. Ўшандан бери қўшиқ айт, деб сўрамайдиган бўлишган.

Лекин агар ҳозир қўшиқ айтсам, балиқлардан бошқа ҳеч ким эшитмайди. Балки эски қўшиқлар уларга хуш ёқиб, олдимга сузиб келишар? Бу қўшиқда денгиз шовқини бор, сув париси овози бор. Қўшиқ айтдим, дегунимча, улар денгиз остидан чиқиб келишади-да, у ёқдан-бу ёққа сузиб, ўйинга туша бошлашади. Уларнинг мени олқишлашларини кўриб, юрагим ёзилади. Дард ариб, елкамдаги ғам юки енгиллашади. Қадимгидай хушҳол чоғимга қайтаман. Қўшиқлар эса тор қафасдан қутулиб фазога таралади.

Тўлқин келиб бортга урилди, “Крейсер” хийла олдинга силжиди, асалдек тилларанг сув узра сув парилари рақс тушар эдилар, уларнинг тепасида эса кабутарлар чарх урарди. Тўлқинларда чайқалиш унга ором бағишлаётганди, ҳамон юрагини тўлдириб турган муҳаббат ҳисси жўш урди-ю, қўшиқ бўлиб отилиб чиқди: “Эй, тунлари бедор кезасан чунон. Қалбимда ишқ ўтин ёндирдинг, инон”. Бу сўзлар қачонлардан бери юрагининг тубида кўмилиб ётар эди. Шафқатсиз вақт унинг севинчига барҳам берди. Бироқ ҳар гал денгиз уни биринчи марта кўраётгандек, бағрини кенг очганча ўзи томон чорларди. Унинг денгизга муҳаббати ҳеч қачон ўлмайди, ҳеч қачон ўзгармайди. На кўрқув-да, на шубҳалар-да бу муҳаббатни қалбидан жудо қилишга қодир.

У қўшиқ айтмоқда, бироқ битта ҳам балиқ унинг олдига сузиб келмади, ҳойнаҳой, эшитишмаган бўлса керак, унинг овози шу қадар хасталашган эди. Шунда ҳафсаласи пир бўлиб, жимиб қолди. Бироқ ҳаял ўтмай маъюсликка ўчакишиб, тун қўйнида яна унинг маҳзун қўшиғи янгради. Қўшиқ тўлқинларга бориб урилди-да, ундан куч олгандай, балиқларни уйғотар эди. Ана, қалқилар чўчиган қушдек ҳалпиниб кетди, юракда муҳаббат жўш урди.

Қани у – унинг муҳаббати? У буни билмайди. Лекин билмагани учун уни айбдор санаш керакми? Ҳали куёш чиқишига анча бор, олам ҳали қаттиқ уйқуда, тонг ҳали узоқ. У тез-тез айтиб турадиган қўшиғини бор овози билан куйлай кетди:

Севгимни юзимга солма, ёр, солма, чунки сен билмайсан.

Энди севги бамисоли қора тун, азобдан ўзга бизларга эҳсони йўқ.

Эҳтирос ёшлик билан бирга мени тарк этган, юракдаги сирлар эса...

...Қизил қалқи тобора кучлироқ силкина бошлайди – балиқлар гала-гала бўлиб тўрга сузиб кела бошлаганди. Йўқ, тўрга эмас, дардига шерик бўлгани тўғри унинг қалбига сузиб келмоқда...

Эртага балиқлар билан биргаликда у тўр ичида унинг учун ғоят азиз бўлган бир нарсани топади, денгизнинг унутилмас ҳидидан мириқиб нафас олади-да, унда ҳали ҳаммаси йўқ бўлиб кетмаганини, туйғулари батамом ўлмаганини англайди. Борди-ю, балиқ ўрнида тўрда йиртиқ бошмоқлар, тошлар ва сувўтлари бўлса-чи? Унда кўксига севинч ҳисси жўш урмайди, йўқ, аксинча, сўнгги умидлари пучга чиқади.

У титраб кетди. Йўқ, бундай бўлиши мумкин эмас! Орзуни ҳар қандай қурол билан ҳам отиб ўлдириб бўлмайди. У умидсизликка берилмасликка ҳаракат қила бошлади... Билади, денгиз улкан ва қудратли, у сахий ва муруватли.

Болалиги, орзулари, муҳаббати бир-бир хаёлидан кеча бошлади. Ҳаётда ҳеч нарсага эришолмас-да, у ҳеч қачон умидсизликка тушган эмас. Орзулар унинг доимий ҳамроҳлари бўлиб келди. Руҳий тушқунлик унга ёт нарса эди. Хўш, оқибати нима бўлди?

Хотини худонинг берган куни жанжал қилади, овози нақ шайтоннинг карнайи. У эрининг ўтмишини – ҳамон юрагида лангиллаб турган лаққа чўғ – биринчи муҳаббатини кечиролмайди. Жеркиб-янишлар бефойдалигини қани энди тушуниб етса. Йўқ, у ўлса ҳам денгизга хиёнат қилмайди, уни абадул-абад севажак. Денгиз унинг юрагига таскин беради, изтиробларини аритади. Денгизда бўлган пайтларида бир оз бўлса-да, хотинини унутиши, унинг юрактешар овозидан қулоғи тинч бўлиши мумкин.

Бирдан кўзи соатга тушди. Роса кеч қолибди-ку! Яна дунёни бошига кўтаради. Энди денгиз билан хайрлашмаса бўлмайди. У қўшиқ ва тўрни омонат қолдиради-да, эртага дўстлари билан биргаликда ўлжага қайтиб келади. Балиқлар шунақанги сержило, ранго-рангки!.. Уларнинг ҳидини айтмайсизми! Кўзларини айтмайсизми! Уларни биттама-битта ушлаб чиқади, биронтасини қўлидан ўтказмай қўймайди. Лекин булар бари эртага бўладиган гаплар. Бугунча эса уйга қайтиш керак. Бошқа иложи йўқ.

Уйига яқинлашар экан, у ҳар гал “аузу биллоҳи минашшайтонир рожийм”¹ деб қўяди. Сўнг занглаган калитни қулфга авайлаб суқади-да, эшикни очиб, оҳиста ичкарига қадам қўяди. Бироқ дуо ёрдам бермасди, барибир шайтон уни биринчи бўлиб қарши оларди. Хотини қиёфасидаги шайтон.

Бу сафар хотини унинг гавдаси оғирлигидан майишиб кетган диванда ётар эди. Бўртиқ қовоқлари чирт юмуқ бўлса-да, ухламасликка ҳаракат қиларди. Эрига илҳақ бўлганидан эмас. Ёки суюкли ўғлининг йўлига кўз тутган меҳрибон оналардек хавотир олаётганидан ҳам эмас. Аксинча, куни билан дилида йиғилиб қолган бор захрини, аламини, қарғишларини эрининг бошидан ағдаргани бетоқат эди. Эр энди ўтирган ҳам эдики, даҳшатли ўшқириқ янгради:

¹“Тошбўрон қилинган шайтоннинг балосидан ўзинг асра, Оллоҳим” (тарж.изоҳи).

– Аввал яхшилаб ювиниб олмайсанми! Устингдан бир қават терингни шилиб ташла, ҳидини қара...

– Бирон марта “худога шукур, келдингизми”, деб кулиб қарши оладиган кунинг бўлармикан? Бирон мартагина... – иложи борича вазминлик билан деди эр “уҳ” тортиб.

Хотини кўзлари косасидан чиқиб чинқирди:

– Тагин нима истайсан? Худо билади қаёқларга борасан!

Эҳ, нодон хотин! Жўрттага шундай дейди. Ахир, денгизга бориш – бу дунёнинг нариги чеккасига йўл олиш эканлигини билмай ўлибдим. Денгиз – барибир денгиз: бир қарасанг, онадай меҳрибон, бир қарасанг шайтони лаиндай қаҳрли ва қайсар. Қанчалаб ғаввослару эпчил балиқчилар уйларига қайтиб келмаганларини, қанчалаб кемалар унинг тубида абадий қолиб кетганини, қанчалаб савдогарларнинг бошига етганини наҳотки бу хотин билмайди.

– Эй йўқол! – шанғиллади у ўзи томон келаётган эрига қараб. – Яхшилаб ювинмагунча олдимга йўлай кўрма.

Эр итоаткорона ювингани кетди. Кўнглидан: “Ойтовоқдай юзига қарсилла-тиб битгани туширганимда-ку, тили тийиларди-қоларди-я. Ҳеч бўлмаганда бир оз енгил тортардим. Айни пайти эди, бир таъзирини бериб қўйганимда иш меники эди”, деган ўйларни кечирди-ю, бироқ бунга журъат қилмади. Шайтонга ҳай берди. Яна ичида “аузи биллоҳи минашшайтонир рожийм”, деб қўйди.

Майли, сабр таги – раҳмон. Ҳозирча иши бор, иш – бу энг яхши овунчоқ. Хотини бақирса бақираверсин, таласа талайверсин, билганини қилсин, лекин у ишини ташламайди. Унга деса, жаҳаннам ютмайдими бундай хотинни!

У ечинди. Вужудидан денгиз ҳиди анқирди. Кийинмига юзини босиб, тонг отгунча бу ҳиддан маст бўлиб баҳра олишга тайёр эди у. У ваннахонага кирди-да, уни лиммо-лим қилиб тўлдирди, бир оз сувда шалоп-шулуп қилиб ётди-да, сўнг кўзларини юмиб, хаёлга берилди. Кейин ювинишга тутинди, у баданини шунақанги жаҳд билан ишқалардики, ростданам бир қават терисини шилиб ташлашга қасд қилгандек эди. Ювиниб бўлгач, ўзига атир сепди, чойшабга ўранди-да, аста каравотга яқин борди. У оҳиста кўрпага суқилгунча хотини миқ этмади. У яқинроқ сурилиб ётди. Худди шуни кутиб тургандек хотини шанғиллаб берди:

– Ҳа-а! Келдингми? Гумдон бўлиб кетақолмадингми! Ҳеч тинчлик йўқ экан-да, сендан!

– Ҳа, умрингнинг заволи бўлганим рост.

Хотини сапчиб туриб ўтирди-да, унга қараб бобиллади:

– Нима, завол бўлганинг ёлғонми? Куну тун билганинг битта нарса: денгиз, ўлжа, дўстларинг. Нима кўрибман сендан, а?

Эр унга тасалли беришга ҳаракат қилиб деди:

– Менга қара, ахир денгиз бизни боқаяпти-ку.

Хотини баттар тутақди:

– Йўқ! Бизни олдинги ишинг боқар эди. У ишингни ташладинг – нимани деб ташладинг? Мана шу ер юткур денгизни дебми, а?

– Ҳа, денгизни деб! Биласан-ку, аввалги ишимдан кўра бу кўпроқ наф бера-япти. Худога шукур, тирикчилигимиз ёмон эмас, бировдан олдин, бировдан кейин...

Хотин уҳ тортиди:

– Яхши бўлса сенга яхшидир, ўзингга ёққани учун. Сенга, дўстларингга яхши, албатта. Денгиз учун жонларингни беришга тайёрсанлар. Керак бўлса, уйларингнинг ҳам баҳридан ўтвorasанлар. Қайиқларингдан бошқа сенларга ҳеч нарса ке-

рак эмас. Хотинларнинг бу ёқда сенларга овқат қиламан, ўргиламан, айланаман, деб дўзахда куйиб-ённиб юраверсин.

– Бу гапларнинг нима кераги бор? Биласан-ку, мен денгизга ўйнагани бор-майман, ахир.

– Худо кўтарсин ўша денгизингни! – Хотиннинг баттар жиғибийрони чиқди.

У хотинига узоқ қараб қолди: унинг учун дунёда энг азиз деб билган нарса-ни қарғаётган бу хотинга нима деса экан? Хўп деб турсин-чи, тун уларни яраштириб кўяди. У яна хотини томон сурилди. Хотини ўзини тортиб:

– Қоч! Ҳидингга чидаб бўлмапти! – деди.

Эр ўзини ҳидлаб кўрди-да, кулиб деди:

– Менга қара, хотин, қани ҳид? Айтганингдай, бир қават теримни сириб ташладим-а!

– Нима бўпти! Бу ярамас ҳид ич-ичингга уриб кетган. Совун унга бакор келармиди.

– Қўйсанг-чи энди...

Хотини уни силтаб ташлади. Эр чалқанча ётиб олди ва бирдан баданидан ростдан ҳам анқиётган денгиз ҳидини туйди. Бу ҳид ҳар доим унинг чарчоғини ёзарди. Кўпикларни ўйнаб, тўлқинлар узра сузиш, қувноқ сув парилари билан ўйнаш қанчалик мазза. Қумда ётишдаги ҳузурни айтмайсизми! Энг юмшоқ кўрпада ётиб ҳам ундай ҳузурни тополмайсан, киши. Шундай бўлардики, у қум устида оёқ-қўлларини ҳар томонга ёйиб, ётиб оларди-да, қулоқ соларди, қум, майда тошлар ва чиғаноқлар эса эртасига тўлқинлар уларни денгиз қаърига суриб кетганларидан кейин нима бўлиши ҳақида шивирлаб сўзлаётгандек бўларди.

Унинг денгизни бу қадар севишини мана бу хотин қаёқдан ҳам билсин!

Юрагимда хотинимга нисбатан эзгу-туйғулар уйғотаман, бағримга олиб, эркалайман, дея у беҳуда уринар эди.

– Нима қиласан бекорга ўзингни уринтириб? Ўзингни чарчатгандан кўра бозорга бориб, балиқ олиб келсанг-чи, – деб қолди хотини бир вақт.

– Нима дединг? “Ўзингни чарчатгандан кўра” дейсанми? – ғазабини аранг бошиб унга жавобан деди эр.

– Бўлмаса-чи! Нима, ҳали ҳам ёш йигитман, деб ўйлаяпсанми? Қара, қариб, айдоий тамом бўлгансан, соч-соқолингга оқлар тушиб кетганини кўрмаяпсанми?

Ҳа. Йиллар беиз ўтмаганди. Лекин бу ҳақда гапириш шартмиди? Мана, элликка кирибди, вужуди куч-қувватга тўла, денгизга қатнайди, тўр ирғитади. Денгиз унга куч бағишлайди, ёшартиради, юрагида умид жўш уради.

У ўрнидан турди. Ваннада чўмилиб чиққандан кейин кўрпада маза қилиб ётмоқчи эди, бўлмади.

– Қаёққа?

– Балоба.

У тез чиқиб кетди, орқадан учиб келган сўзлар, худди ўткир тигдек, юрагини яралаб ўтди:

– Қаёққа кетаётганингни билмайди, деб ўйлаяпсанми?

Билганида эди у...

Эшик қарсиллаб ёпилди. Хотинининг овози ҳам бирдан ўчди. Тентак хотин! Эрининг юрагида тузалмас бир жароҳат борлиги унинг етти ухлаб тушига ҳам кирмайди, озгина тегиб кетса, бас, нақ жонини суғуриб олгандек азоб беради.

Ҳар бир таъна унинг қалбини туғёнга солишини, уни узоқ ўтмишга етаклаб, хотираларни қайта жонлантиришини бу заҳар-заққум хотин қаёқдан ҳам билсин. Унинг кўз ўнгида бошқа чеҳра намоён бўлади. Бу чеҳра шундай тиниқ,

кўзлар шундай чақноқки, ҳар эслаганда юраги ҳам ором олади, ҳам орзиқади. Унинг бошидан-оёғигача – бутун борлиғидан нур балқиб туради, ҳатто исмидан ҳам.

2

Унинг исми Васмия эди. Юзи, бамисоли саҳродаги қумдек, қорачадан келган. У худди тундаги юлдуз каби чарақлаб турарди. Малида¹нинг қўшиқларида, болаларнинг шўх-шодон овозларида унинг товуши менга баралла эшитилиб турарди. Торгина кўчаларни босган сувда унинг акси кўриниб, хаёлимни ўғирларди.

Васмия...

Менинг биринчи муҳаббатим! У эски шаҳардаги маҳалламизда унча кўп вақт бўлмаганди. Дарвоқе шаҳарнинг ўзи ҳозир қаерда дейсиз! Инсоният тараққиёти йўлида ер билан яксон қилиб ташланган. Улкан бинолар бизни болалигимиз ва унинг барча шодликларидан маҳрум этди. Болалар бўёқ ёки кўмир, аммо ҳаммаша юракларининг қони билан деворларга ёзган ёзувлар энди йўқ. Бу ёзувларни кимга тегишли бўлса, ўшаларгина тушуна олар эди.

Ичкарида шинамгина ҳовличаси бўлган уйлардан биронта ҳам қолмаган. Эсимда, эрта тонгда уйларни қуёшнинг заррин нурлари ёритиб, одамларни ҳам, жониворларни ҳам уйғотар эди. Сигирлар мўларди, қўйлар маърарди – уларга ем-хашак бериш, сотиш керак. Ҳамма тонгдан шомгача меҳнат қиладиган у кунлар энди қайтмайди. Оналар овқат пиширарди, молларга қарарди, нон ёпарди. Момолар эса ўзларини болишга ташлаб, Оллоҳга шукроналар қилиб, ҳамду санолар ўқир, набираларига андармон бўлар ёки эси йўқлардан биронтаси бир жойни ҳўл қилиб қўйса ёки шолчага ёзилиб қўйса, овозининг борича бақриб, уришиб берарди.

Ҳаёт – ҳаёт экан-да. Биз уни сезиб турардик, оёқяланг узун кўчага чиқдик дегунимизча унинг охири – Умм Али ерда ўтириб олиб лўвия шўрва сотадиган жойгача ким ўзарга чошиб борардик.

Биз чангли кўзларимизни обдон уқалаган кўйи Умм Али ловия шўрвадан неча чўмич қуйишига қараб турардик, кейин эса унинг жез идишига икки аннани ташлардик, чақалар идишга жаранглаб тушарди. Уйга тўда-тўда бўлиб, шошмай қайтар эдик. Кострюлда олиб келаётганимиз қайноқ шўрвадан буғ кўтарилиб, димоғимизга уриларди. Агар орамиздан биримиз ҳозир узилган қайноқ, иштаҳани қитиқлайдиган нонни бошимизга қўйиб келаётган бўлсак, чидаб туролмасдик, аввал биттасини бўлашардик-да, кўз очиб-юмгунча ҳазм қилиб юборардик. Кейин иккинчисини, учинчисини. Бунинг учун бизларни сўкишлари, оғзимизга қизил қалампир суришлари, баъзида эса бошлаб таъзимимизни беришлари парвойимизга ҳам келмасди.

Беташвиш ҳаёт, беғубор орзулар, ишқ, ҳамдардлик, дўстлик – барча-барчаси қайтмас бўлиб ўтиб кетди. Эски уйларнинг мафтункорлиги энди йўқ. Шаҳар устимиздан босиб тушди. Бизнинг уйимиз аввал сояда қолди, кейин аллақасерларда бутунлай кўринмай кетди. Васмияларнинг уйи ҳам. Фақат ҳув нарида ўсиб турган дарахтгина қолган. Бульдозерлар эл юрагига азиз бўлиб қолган бу дарахтни аягандай, тегишмабди. Ҳар гал бозорга бораётиб шу дарахт олдида маъюс тўхтаб қоламан. Шунда ўтмиш қайтиб келади-да, кўз олдимда Васмиянинг қиёфаси жонланади.

¹ М а л и д а – таниқли араб қўшиқчиси.

Уй катта бўлиб, ҳовлиси чорси эди. Ҳовли ўртасида – қудуқ ва ипга танғилган челак бор. Неча бор челак қудуққа ташланади, Васмия билан мен эса уни ким аввал тортиб олиш учун кимўзарга чопамиз. Челакни тортиб олган голиб ҳисобланар, енгилган эса бурнини тишлаб қолаверарди.

Қудуқ атрофида кўлмакчалар бўларди доим. Биз бу ерга арпа донлари экардик ва кимнинг арпаси тез унаркин, деб гаров боғлашардик. Мен ютиб чиқардим, Васмия ичини уриб, мағлубиятдан алам қилса-да, ўзига-ўзи тасалли бериб, дерди:

– Тўғри-да, сен ўғил боласан, бунинг устига мендан каттасан!

– Наҳотки сендан катта бўлсам? – ўзимни соддаликка олиб сўрардим мен.

У елкаси билан менга қапишиб туриб дерди:

– Мана, кўрдингми, сен мендан қанча каттасан!

Мен бундан чексиз ҳузурланардим.

Уч томонини шўх буталар қоплаган асосий ички ҳовли бошқа ҳовлилар билан туташ эди. Икки қисмга бўлинган ошхона ҳам бор эди. Катта қисми ҳайитбайрамларга мўлжалланган, кичик қисмида Васмиянинг онаси Умм Васмия овқат пиширарди. У ердан доим мақбус ва муаддас¹нинг ёқимли ҳиди димоққа урарди. Мен одатда тушлик пайтига келишга ҳаракат қилардим ва Умм Васмия менга нимадир илинардди:

– Ма, Абдулла, мана бу сен билан ойингга.

Мен иссиқлигига ҳам парво қилмай, косани бағримга маҳкам босганча уйга қараб чопардим, Васмия билан биз бир хил овқат ейишимиздан ўзимда йўқ суюнардим. Лекин кетишдан олдин Умм Васмия учун тоғорага тупроқ тўлдираддим, уни ҳовли бурчагидаги оқавали ариқча ёнига кўярдим ва Умм Васмия кострюлни юваётганда қўлини шилиб олмаслиги учун тупроқ ичидан майда тошчаларни териб ташлардим. Умм Васмия мендан миннатдор бўлар ва жуда яхши бола-да бу, деб мақтарди. Ошхона саҳнидан ўтиб, у оғилга борар эди, оғилнинг кунчиқар томонида катта паррандахона бўлгувчи эди. Ана у ер чинданам қизиқ эди! Оқ, кулранг, чипор ғоз ва ўрдаклар, йирик-йирик товуқлар, хўрозлар ва уларнинг орасида Васмиянинг отаси Ҳиндистон ва Эрондан келтирган турфа қушлар. Хўрозлар тинмай жанг қилар ёки макиёнларнинг диққатини тортиш учун томоқлари йиртилгудек овозлари борича қичқирар эдилар. Биз ранг-баранг тўтиқушларга овқат бераётганимизда улар бармоғимизни чўқиб оларди. Курка товуқларни Васмия иккаламиз нимагадир ёқтирмасдик. Беғам товус бизнинг айвон тагида ўтирганимизга кўзи тушди дегунча ўзининг улугвор патларини ёйиб юборарди – афтидан, бизнинг дам олиб ўтиришимиз ва унга эътибор қилмаётганимиз ёқмасди. Тухумларни йиғиб, биз уларни Умм Васмияга олиб борардик. У ҳар гал менга бир нечта тухум берарди-да, тайинлаб дерди:

– Ма, Абдулла! Ойингга айт, буларни қайнағиб ёки қуймоқ қилиб берсин сенга.

Севинганимдан оёғимни қўлимга олиб уйга югурардим, гоҳо йиқилиб тушиб, бор тухумни синдириб, йиғлаб қайтган пайтларим ҳам бўларди. Бир куни орқамдан изма-из чиқиб келган Васмия мен тиззамда ўтириб олиб, тупроқ ва кўз ёшга аралашган тухум сариғини ялаётганимни кўриб қолди.

– Абдулла, нега бундай қилаяпсан?

Мен ер ёрилмади-ю, ерга кирмадим. Рўмолининг учи билан тухум юқи юзимни артди-да, уйларига етаклаб кетди ва бўлган гапларни ойисига сўзлаб берди. Умм Васмия бошимни силаб қўйди ва енгил койиди. Сўнг саватга бир нечта ту-

¹ Мақбус ва муаддас – маҳаллий таомлар номи.

хум, сариёғ, турли қандолат солиб, қўлимга тутқазди. Қандай меҳрибон қиз эди Васмия! Қандай бағри кенг ва сахий аёл эди унинг ойиси!

Васмиянинг отаси узоқ муддатга аллақасқа кетган эди. У ёқдан қайтиб келганида эса энг аввал менинг оймнинг аҳволидан хабар олар эди. Бир куни биз ойм билан Васмияларникига бордик. Биринчи марта мен унинг биллагузук ва мунчоқлар тақиб олганини кўрдим. Тақинчоқлар ёқимли овоз чиқариб жингирларди.

– Чиройлими? – сўради Васмия.

Мен шивирлаб дедим:

– Ўзинг чиройлисан.

У эътироз билдирди:

– Мен эмас, тақинчоқлар чиройли.

Мен тақинчоқларга қўлимни текизиб кўрдим ва бош чайқаб қўйдим.

– Ростданам чиройли экан.

– Қиз бола бўлганингда сен ҳам тақар эдинг.

– Мен қиз бола бўлишни хоҳламайман. Мен – эркакман.

– Қизларни яхши кўрмайсанми?

– Яхши кўраман.

– Ҳамма қизларни яхши кўрасанми?

Мен унинг кўзига қарадим. Тўғрисини айтсаммикан ё йўлини қилсаммикан?

– Мени яхши кўрасанми?

Бирпас жим туриб, жавоб бердим:

– Озгина.

– Алдоқчи! Мени жонингдан ортиқ яхши кўрасан-ку.

Ҳа, мен уни жонимдан ортиқ севардим. У нозик қўлчалари билан бармоқларим учларини тасбеҳдай бир-бир ўгира бошлаганда тош қотиб қолардим. Айниқса, унинг товушини айтмайсизми! Назаримда, унинг товушининг ранги, ҳиди, ҳатто тўғри қалбимга учиб кириши учун қаноти ҳам бордай эди.

Оғилнинг кунботар томонида ҳинд услубида ўйма нақш туширилган чиройли эшиклар саф тортган. Уларни Васмиянинг отаси сотгани олиб келганди. Бундан ташқари у турли қутичалар, ҳайкалчалар, сувратлар ҳам олиб келган бўлиб, улар усти мум қопланган ёғоч бостирма тагида сақланарди. Ёзда жазирамадан мум эриш даражасига келар, биз эса ундан тишларимиз қорайиб кетгунча сақич қилиб чайнар эдик. Биз бошқа болалар билан кимўзарга чопишар, бекинмачоқ ўйнардик. Гоҳо Васмиянинг акаси Фаҳд ҳам бизга қўшилиб ўйнарди, у мени ёқтирмасди. Бир куни биз Васмия билан эшик ортига бекиндик-да, бир-биримизга жипс бўлиб туриб олдик. Фаҳд кўриб қолди-ю, Васмиянинг сочидан тутамлаб ерга ағдарди ва дўппослай кетди. Қичқириқни эшитиб, онаси югуриб келди. Фаҳд ўзини оқлашга тушди:

– Васмия Абдулла билан “келин-куёв” ўйнаётган экан!

Умм Васмия ишонмади ва унинг бошига бир туширди.

– Бекор айтибсан! Васмия билан Абдулла зинҳор ундай қилмайди. Улар ақлли болалар.

Мен йиғлаётган Васмияга, унинг тупроққа беланган кийимига қарамасликка ҳаракат қилардим. Мен осмонга қарайман ва орзуларга бериламан. Бироқ орзуларим рўёбга чиқмайди. Наҳотки, Васмия иккаламиз келин ва куёв бўлсак?

Мен билан Васмия ўртамизда тубсиз жарлик бор. Васмия зодагонлар оила-сидан, мен эса қашшоқ Марюм Даллоланинг ўғлиман.

Васмиянинг отаси машҳур савдогар, у бутун дунё бўйлаб кезади ва ҳар гал

бой ўлжа билан қайтади. Менинг отам аллақачон ҳамманинг эсидан чиқиб кетган. У мени етим қилиб ташлаб кетган.

Васмия – ички-ташқи кўплаб ҳовлилари бор данғиллама иморат эгасининг қизи, мен-чи, Марюмнинг боласиман, у ижарада туради, она-бола бир-бирига жуфтлаштириб қўйилган каравотда ёнма-ён ётамиз.

Васмиянинг онаси – тагли-тугли хонадондан келиб чиққан. Менинг онам эса кўлида сават билан уйма-уй санқийди – дуч келган нарса билан савдо қилади. Гоҳо у мени ўзи билан бирга олиб олади ва мен иккинчи саватни кўтараман. Баъзида қуймоқнон солинган бир нечта косани кўтариб оламан. Мен барча хонадонларда бўлганман, барча қизларни ва уларнинг оналарини кўрганман. Лекин ҳаммаси ичидан менга мана шу Васмия ва унинг онаси кўпроқ ёқиб қолган. Биз ойим билан бутун кунни уларникида ўтказган пайтлар ҳам бўларди. Ойим Умм Васмиянинг кирларини ювишда ёрдамлашарди. Унинг юзларидан шовиллаб оққан тер тўғри тоғорага қуйиларди. Мен билан Васмия шу ерда гирдика-палак бўлиб, совун кўпигини шопириб ўйнардик. Баъзан совун кўзимизга кириб кетарди ва Васмия кўзидан ёш чиққунча кўзларини уқаларди. Васмия-ку индамасди, лекин ойим мени уришиб берарди:

– Ҳой! Нима қилиб қўйдинг, ярамас! Қизгинанинг кўзини ишдан чиқарсан-ку!

Васмия менинг тарафимни оларди:

– Уришманг уни! У атайлаб қилмади.

Ойим кирни сиқиб дерди:

– Нега уришмас эканман? Ўз хоним афандисига ҳам шунақа қўполлик қиладими?

Хоним афанди! Нега хоним афанди бўларкан? Мен буни тушунмасдим. Қандай қилиб Васмия менга хоним афанди бўлсин? Ойим Умм Васмияни ҳам “хоним афанди” деб атарди ва менга ҳам уни шундай деб аташни буюрарди.

Васмия кескин эътироз билдирди:

– Мен Абдуллага хоним афанди эмасман. У менинг акам бўлади.

Ойим индамайдилар, мен ич-ичимдан яйрайман.

Дўстлигимиз кундан-кун мустаҳкамланиб борарди. Бизлар чопишардик, ўйнаб-қулардик, ергача эгилган дарахт шохларидан мевалар узардик. Бундай пайтларда Васмиянинг менга “хоним афанди” эканини, унинг ота-онаси зодагонлигини, онамининг эса камбағал бир аёл эканлигини унутар эдим. Бизлар маъсум ва беғубор ёш болалар эдик.

Уйга қайтиб келгач, ойим мени қаттиқ уришганини эслаб, бошимни тиззаларим орасига олганча, овқат ҳам емай, аразлаб ўтириб олдим.

– Нима бўлди сенга, Абдулла? – ойим ёнимга келиб сўради.

Кўзларимга жиққа ёш олиб жавоб бердим:

– Сиз Васмиянинг олдида мени уялтирдингиз.

Ойим бошимдан силаб овута бошлади:

– Хафа бўлма, болажоним! Васмия сенинг тарафингни олди-ку.

– Сиз унинг олдида менга уни “хоним афанди”, деб чақир деддингиз-ку. Мен бу сўзни ёмон кўраман.

Ойим мени бағрига босди.

– Тушунгин, Абдулла, ҳаёт шунақа. Оллоҳ шундай яратган. Хўжайинлар бор, хизматкорлар бор. Бойлар бор, қашшоқлар бор. Қозилар бор, маҳкумлар бор. Васмия ростдан ҳам сенга хоним афанди бўлади.

– Сиз-чи, унда сиз чўри экансиз-да?

- Йўқ, мен бошқалар қатори шунчаки уларникида ишлайман. Қарашаман.
- Ишламанг. Чарчаб қоласиз!
- Чарчайман. Лекин тирикчилик қилиш учун бошқа иложимиз ҳам йўқ-да.
- Умм Васмия ёрдам беради!
- Йўқ, Абдулла, бировлар ҳисобига яшаб бўлмайди. Пешона тери тўкиб меҳнат қилиш керак. Меҳнат қилиш уят эмас, аксинча, савоб!
- Унда фақат Умм Васмияникида ишланг. Ё бу камлик қиладимиз?
- Абдулла, болажоним, мен сени бахтли кўрсам, яхши еб-ичиб, яхши кийинсанг дейман. Бунинг учун эса кўп ишлаш керак.
- Эҳтимол мингинчи марта мен ундан илтимос қилдим:
- Келинг, мен сизга ёрдам берай.
- Кераги йўқ. Ҳали кичиклик қиласан. Кирларни тарқатаётибсан – шунга ҳам шукур.
- Каттарсам мен ишлайман, сиз дам оласиз. Мен сизга ҳамма нарсани қилиб бераман. Бой бўлиб кетаман ва сизга кўп совғалар қиламан.
- Ойим кулиб туриб, бетимдан эркалаб чимдилаб қўйди:
- Васмияга нима совға қиласан?
- Мен шошиб қолдим, қизариб кетдим ва бошимни қуйи солдим.
- Э-ҳа! Сен уни севиб қолмаганмисан, Абдулла?
- Мен бош ирғадим.
- Ойим хўрсиндилар:
- Шунақа де, Абдулла! Васмия чинданам гўзал қиз. Онаси ҳам яхши хотин, меҳрибон. Фақат эҳтиёт бўл, Абдулла, уларни хафа қилиб қўйма тагин!
- Ҳеч қачон хафа қилмайман, – шошиб дедим мен.
- Ойим бошимни қўллари орасига олди:
- Биласанми, болажоним, минг яхши одам бўлишгани билан камбағалларнинг болалари уларнинг болаларига ўзларини тенг тутишлари бойларга ёқмайди.
- Нима, камбағалларнинг болалари ёмон бўлишадими?
- Йўқ, улар бари яхши, ақлли бўлишади. Ҳеч ким уларни ёмон деб ўйламайди ҳам.
- Унда бойнинг қизи камбағалнинг ўғлини севолмас экан-да?
- Ойим менга тасалли бера бошлади:
- Севги олдида бой ҳам бир, камбағал ҳам бир. Лекин... кўрмайсанми...
- Сиз, бой қиз камбағал йигитга турмушга чиқмайди, демоқчимисиз?
- Ойим оғир уҳ тортди.
- Ҳа. Бой қизга – бой йигит, камбағал қизга – камбағал йигит уйланади. Ҳаёт шунақа.
- Мен камбағал эдим. Лекин мен сени севардим, Васмия! Сени кўрмасам бир кун ҳам яшолмасдим. Ҳеч ким мени тақиқлаб ҳам қўймагани. Орзуларим ёлғиз Оллоҳгагина аён. Мен бойиб кетишни, сенга уйланишни, дунёни ағдар-тўнтар қилишни, камбағалларга бой афанди эмас, ота бўлишни истардим. Энг асосийси – сенинг эринг бўлишни орзу қилардим.
- Бир куни шу ҳақда яна ойим билан суҳбатлашиб қолдик:
- Борди-ю, бойиб кетсам, Васмияни менга беришадими?
- Йўқ, беришмайди! – Бу гап бошимга тўқмоқ билан ургандек бўлди.
- Ахир ўзингиз айтдингиз-ку, бой қизни бой йигитга беришади деб?
- Ойим менга аччиқ ҳақиқатни ошкор айтишга мажбур бўлди:
- Биргина бой бўлиш старли эмас, насабдор, тагли-тахтли ҳам бўлиш керак. Сен кимсан? Марюм Даллоланинг ўғлисан. Қоруннинг хазиначиси-

га эга бўлсанг ҳам бир умр Марюм Даллоланинг ўгли бўлиб қолаверасан.

Мен қаттиқ хафа бўлдим. Нега мен ҳамма ҳазар қиладиган қандайдир Даллоланинг ўгли бўларканман? Бунда онанинг нима гуноҳи бор? Унинг ҳаёти ўзи шунақа яралган. Она – оқкўнгил, меҳрибон, меҳнаткаш зот. Уни нимаси учун ёмон кўриш керак? Агар Васмия мени чиндан яхши кўрса, менинг Марюм Даллоланинг ўгли эканимни эсидан чиқарсин.

Бу хаёллар эндигина ҳаётга одимлаб кириб келаётган мендай ёш бир болага сира тинчлик бермасди. Мен билан Васмия орамизда қанақанги улкан тафовут борлигини ўзим яхши билардим. Унинг акаси бизни “келин-куёв” деб беҳуда айтган эди. Васмия ҳеч қачон меники бўлмайди. Ҳа, агар бирон мўъжиза рўй берса, бу бошқа гап.

Афсуски, мўъжиза ўзи йўқ нарса. Мен келажак ҳақида ўйламасликка ҳаракат қилардим, бироқ айни ҳолат доим хаёлни келажакка етакларди. Бизлар сокин, бир маромда яшар эдик, иноқ-иттифоқ эдик, бироқ булар бари вақтинча экани борган сайин кўпроқ ўзини билдирмоқда эди. Бизлар илгаригидек беғубор ўйинлар ўйнар, суҳбатлар қураб, турли эрмаклар билан шуғулланар эдик. Мен уззукун денгизда қолиб кетар эдим, чўмилардим. Васмия уйи эшиги олдида йўлимга кўзи тўрт бўлиб ўтирарди. Мен унга денгиз қуми, чиғаноқлар, чиройли балиқчалар келтирардим. Васмия болаларча суюниб, пинжимга суқилганча шивирлаб дерди:

- Ё Оллоҳ! Сендан денгиз ҳиди келаяпти!
- Денгиз ҳиди сенга ёқадими?
- Менга ўзингнинг ҳидинг ёқади.
- Нега сен мен билан денгизга бормайсан?

У оғир хўрсинди, бу хўрсиниш юрагимни тиглаб ўтгандек бўлди, лекин мен гап нимадалигини билмасдим.

– Қиз бола бир ўзи чўмилиши мумкин эмас, фақат ойиси ёки бувиси билан чўмила олади.

– Денгизга ўғил болалар ҳам боради-ку, у ерда ўйинлашади ва қизларни кўришади.

– Барибир қиз бола бир ўзи чўмилиши мумкин эмас.

Жумъа ва байрам кунлари соҳилда тумонат одам йиғилади. Оналар қизларнинг бошини ювадилар, хина суртадилар, ўша ерда кир-чирларини, идиш-товоқларини, бўйраларини ювадилар. Ойим ҳам шу ерга келган. У хоним афандиларнинг кирлари-ю, бошларини ювар эди.

– Бор, ўғил болалар билан ўйна, – дер эди ойим менга, Васмиянинг сочини тарар экан. – Нега тикилиб қолдинг? Уялмайсанми?

Қарасам, Васмия ростдан ҳам ийманаяпти, аста бир чеккага ўтдим ва ўтириб олиб, маҳбубамни томоша қила бошладим. Унинг чиройли ва узун сочлари тарам-тарам бўлиб, тўлқинланарди. Васмия сувда тик турар, ойим эса унинг елкасини ишқаларди. Мени қандайдир нотаниш туйғу чулғаб олганди, мен Васмиядан кўзимни узолмас ва шу билан бир вақтда унинг бошига мусибат ёғдиришни ҳам истамас эдим.

Вақт ўтиб борарди, мен ўсиб, катта йигит бўлдим. Васмия ҳам вояга етди. Унинг сочлари яна ҳам узун бўлганди. Биз тобора бир-биримиздан узоқлашиб борардик. Васмия бошқа денгизга чиқмай қўйди.

Болалигимиз тамом бўлганди.

Энди мен денгизга бир ўзим борардим.

3

Васмия кўчада аҳён-аҳёндагина кўриниб қоларди.

У билан кўришишни менга тақиқлаб қўйишганди. Мен энди илгаригидек кир солинган саватни кўтариб уларникига бормас, Васмияга совун кўпикларини сачратмас, тўтиқушларни озиқлантирмас, тоғорага тупроқ тўлдирмас эдим.

Васмиялар уйи олдидаги қизиган зинапояда мен узоқ-узоқ ўтирар эдим, қуёш бошимни куйдирарди, гўё унинг нурлари баданимни тешиб ўтаётгандек бўларди. Бироқ эшикни тақиллатишга, ҳатто кўлимни ҳам кўтаришга мажолим етмасди.

Бир куни омадим келди. Умм Васмия чиқиб қолди. Унинг менга раҳми келиб, уйга, тўғрироғи, йўлакка таклиф қилди. Сув, хурмо, анор келтириб қўйди, мен шошмасдан тановул қила бошладим.

Бир вақт Васмия пайдо бўлди. У севинчдан гул-гул яшнаб кетди ва ёнимга келиб чўкди.

– Бу ерда нима қилиб ўтирибсан?

Мен хонага кириладиган эшикка имо қилдим:

– Ойимни кутаяпман.

– Сен Фаҳддан кўрқаяпсанми? – сўради у хўрсиниб.

Мен “ҳа” дегандек бош ирғадим.

Васмия жимиб қолди.

– Нимани ўйлаяпсан?

– Денгизни, – хаёлпарастлик билан гапирди Васмия.

– Лекин сен денгизга борма кўйдинг. Нега?

– Менга мумкин эмас, ўзинг биласан-ку. Отам кетганлар. Фаҳд эса...

– Лекин сен... ҳали ҳам денгиз ҳидини ёқтирасанми?

Васмия кўзини ерга олди.

– Менга чиғаноқлар ҳиди ёқади. Мен уларни бўяб, яшириб қўйганман.

– Кўрсам бўладими?

– Йўқ!

Мен унга яқинроқ сурилдим, унинг нафасини ҳис этдим. У кўрқиб, мени ўзидан четлатди:

– Кераги йўқ, кўриб қолишади.

– Ким? Фаҳдми?

Васмия сесканиб кетди:

– У сени калтаклайди.

– Ахир онам шу ерда-ку.

Васмия маъюс эътироз билдирди:

– Нима бўпти? Биласан-ку... – Шундай деди-да, оёқлари билан қумни тўзитганча уйга кириб кетди.

Йўл дегани шунча ҳам узоқ бўладими! Менинг уйим билан Васмиянинг уйи шунақанги узоқ эдики!..

Бизлар бутунлай бошқа-бошқа оламда яшар эдик. Мен эса орзуларимни ўзимдан ҳайдаганим-ҳайдаган эдим. Онам Васмияни ҳар куни кўрарди. Мени эса энди ҳатто уйга ҳам киритишмасди. Бизни катта бўлиб қолишган, деб эълон қилишганди, фақат кўришишмасак бўлгани.

Анъаналар ана шунақа, урф-одатлар ана шунақа!

Фаҳд-чи! У муттасил мени таъқиб этар, изма-из орқамдан юрар эди. Ўзининг борлигини менга билдириб туриш учун шундай қилса керак.

Ҳа, Васмиянинг ҳаёти бошқача эди, менинг ҳаётимга ўхшамасди, лекин бир-биримизга бўлган муҳаббат бизни бирлаштириб турарди. Васмия ҳеч нарса ни унутмаганди: менинг маъносиз ҳикояларимни ҳам, вужудимнинг ҳар бир хужайрасига сингиб кетган денгиз ҳидини ҳам. Афтидан, бизни унутиш оламига тортиб кетувчи ҳеч қанақа кучнинг ўзи йўқ эди. Муҳаббат нидоси гоҳ жаранглаб садо берса, гоҳ юракнинг энг узоқ бурчагига яширингандек сокин эшитиларди. Уни на йиллар, на айрилиқ бўға оларди.

Аҳволнинг қандай кечаяпти, Васмия? Кунлар бир-бирини қувалаб ўтарди. Бироқ юракка муҳаббат муҳрланиб қолганди, мен бутунлай тинчимни йўқотгандим. Бир оз унутган бўлардим-да, кейин изтироблар янги куч билан хуруж қила бошларди ва уйқусиз тунлар сурункали чўзилиб кетарди. Ўз ёғимга ўзим қоврилаётганимни қандай айтаман, денгизга изимни босмаганим бўлсин, деб онтлар ичаман, аммо қўлга олиб бўлмас бир куч мени соҳилга, бизлар илк бора учрашган жойга сургаб кетар эди.

4

У денгизга қайтиб келди. “Крейсер”га чиқди-ю, бирдан снгил тортди. “Крейсер” унинг бирдан-бир ошиёни эди. Унда Васмиянинг сиймоси айланиб юрар эди. Абдулла денгизнинг шўртанг ҳавосидан ичига ютар экан, мириқиб хаёлларга толди... узоқ эслади. Кейин қўшиқ айта бошлади. Қўшиқ муҳаббат дардини қанотларига олганча денгиз томон учар эди. Майли, унинг қўшиқлари ўша ёқларда қолиб кета қолсин. Майли, барча балиқ ва сув париларини бедор этсин, анчадан бери васлига зор Васмиянинг кўзларини оча қолсин.

Денгиз сокин. У билинар-билимас чайқалади, нималарнидир шивирлайди.

Сувдан рутубат кўтарилиб, суяк-суякдан ўтиб кетади. У сигаретани эзгилайди ва тўлқинлар узра чайқалаётган қизил қалқилардан кўзини узмайди. Қалқилар чайқалганда севинчдан юраги ҳапприқади. Бироқ уйи, шаллақи хотини ҳақида ўйлади дегунча, қувончидан асар ҳам қолмайди, орзулари пардай тўзиб кетади.

Хотиним ҳозир маст уйқуда. Ҳар кун тунда денгиз бўйида Васмия ҳақида орзуларга берилишим, унинг қайтиб келишига астойдил умид боғлашимни у хаёлига ҳам келтирмайди. Шубҳасиз, у мени ичаяпти, дўстлари билан маишат қилаяпти, денгизда сув парилари билан гаштини сураяпти, деб ўйласа керак. Ростданам, бирданига Васмия мени эслаб, қайтиб келиб қолса-я? Ҳа, агар денгиз йиртқичлари унинг юрагини ғажиб ташлашмаган бўлса, албатта. Орзунинг рўёбга чиқмаслигига тан бериш қанчалик оғир. Аммо мен умидимни узмайман.

“Ювиниб ол! Бир қават терингни шил! – шанғиллайди хотини. – Худо кўтарсин ўша денгизингни! Билмайман, унинг нимасини яхши кўрасан?” – “Унинг саховатини!” – “Қанақа саховат? Унда саховат қолибдими?” – “Саховат йўқ бўлмайди!” Хотини дарғазаб бўлади: “У замонлар ўтиб кетган! Дунё ўзгарган! Бундоқ каллани ишлатсанг-чи!”

Қани болалигимиз? Бизлар яшаган уйлар қани? Болалик ўлган. Улар майиб-мажруҳ этилган.

Васмия денгизни севар эди. Денгиз унга қувонч бахш этарди. Хотинининг денгизни кўришга кўзи йўқ.

Васмия замонасининг қизи эди. Хушчақчақ, бахтли замона қизи эди. Хотини ҳамма нарсадан, ҳатто денгизнинг саховатидан ҳам нафратланади. Унга фақат лавозим бўлса, бас. Бизни фақат ҳозир эмас, ўтмиш ҳам бир-биримиздан аж-

ратиб турарди. Мен учун ўтмиш – бу Васмиядир, бахт, муҳаббатдир, хотиним учун эса нуқул кўнгилсизликлару мусибатлардан иборат. Аммо ўтмишни барибир қайтариб бўлмайди. Мен эсам ҳар йил ўтган сайин ундан тобора олислаб кетмоқдаман.

Югуриб келган баланд тўлқиндан “Крейсер” чайқалиб кетади. Абдулла қўллари боши тагига қилиб чалқанча ётиб олади ва нигоҳини кўкка қадайдди. Ҳув юқорида юлдузлар жимир-жимир қилади ва ҳар бири хотирада учқун бўлиб чақнайди.

У кўзларини юмади. Ўзича қўшиқ хиргойи қилади. Ўзи билан ўзи гаплашадди. Қани энди “Крейсер” уни ўтмиш сари олиб кета олса! Бўлиб ўтган ишлар учун кимни айблаш керак? Меними? Қўрқувними? Тунги қоровулними? Пахса девор тирқишидан мўралаган аёллар айбдорми ё? Ёки унинг қариндош-уруғларими? Фаҳд ёмон, бир куни у оёғимни синдириб, устига дўқ ҳам урди: “Яна сени бу ерда кўрсам, ўзингдан кўр. Сен энди ёш боламассан!”

Маржумнинг қуймоқли нон солинган косаларни ва кирли саватни кўтариб олган Абдулла бўлмиш мен эътироз билдирмоқчи бўлдим: “Фаҳд, мен ўзим келатганим йўқ сизларникига. Ойим юборадилар”. У гапимни эшитишни ҳам истамади. Юзимга туф деди-да, қичқириб берди: “Бу ерда сенга пишириб қўйибдимми?! Ойингга айт, ўзи келсин!” – “Ойимнинг вақтлари йўқ. Кири ким олиб келади?” – “Қайта изингни босма бу ёқларга, эшитдингми, тамом! Синглим бўй етиб қолган, сен ҳам кичик эмассан энди. Болалик даври ортда қолди. Иккала қулоғинг билан эшитиб қўй. Ё одамларнинг биз тўғримизда гап-сўзлар қилишини истайсанми?”

Назаримда, бизлар бирданига вояга стиб қолгандаймиз. Мен ва Васмия иккалаамиз. Мен энди унинг уйи остонасига оёқ қўйишга журъат этолмай қолган эдим. Ҳатто уларнинг кўчасини ҳам айланиб ўтишимга тўғри келарди. Саватни ойимга олиб бориш тўғрисида-ку гапирмаса ҳам бўлади. Бу ҳақда ўйлашга юрагим дов бермасди. Фаҳд бу гал оёғимни синдирган бўлса, кейинги сафар бўйинимни узишдан ҳам тоймайди.

Энди Васмия уйдан фақат онаси ҳамроҳлигида, қора шойи абога¹ ўраниб чиқа оларди, бунақа либосни ойим умрида кўрмаган. Ўзининг мафтункор кўзларини чиммат остига беркитиб олар эди. Гоҳ бозорда, гоҳ бировлар уйи олдида Васмияни узоқдан кўриб қувончга тўлган дамларим аҳён-аҳёндагина насиб этар эди. Бирон нарса олиш керак бўлиб қолганда ёки қарашиб юборишни илтимос қилиш лозим бўлганда у баъзан ойиси билан бизникига келиб қоларди, шунда ҳам у болалар, қизлар, аёллар билан гавжум ҳовлидан берига ўтмасди. Улар шовқин солишар, у ёқдан-бу ёққа ивирсиб, Васмияни кўришимга халақит беришарди.

Чоққина дарича олдида ўтирарканман, димоғимга унинг ўзига сепган атри келиб урилар, уйимиз бошдан-оёқ унинг хуш бўйи билан тўлиб-тошарди. Бундай пайтларда мен жонланиб кетардим, у эса менга кўзи тушиб абосини тўғрилаш учун, гўё мен билан саломлашмоқчи бўлгандай қўлини кўтарарди, эҳтимол, у кўксидан ловиллаб ёнаётган олов ҳақида сўзламоқчидир, эҳтимол, менинг унутиб юбормаслигимни ўтинмоқчи бўлаётгандир, чунки у ўз ёшлигини эслар ва севар эди.

Васмия! Денгиз каби абадий, улкан, бепоен муҳаббатим менинг!

У гоҳ осмонга, гоҳ денгизга назар соларди – кўз олдида тўлқинлар жунбиш-

¹ А б о – ёпинчиқ шаклидаги устки аёллар либоси.

га келади, уларнинг бир маромдаги шовқини тобора кучайиб борарди. Тўлқинлар денгиз томондан бир-бирини қувалаб чопгани-чопган. Улар бамисоли келажакдек бостириб келарди, гоҳ йиғлар, гоҳ қуларди, тўсатдан орқага қайтиб, ўтмиш сари йўл олар эди, улардан қумлоқ соҳил узра оппоқ кўпикларгина қолар эди. Тўлқинлар уларни ювиб кета олмасди. Осмон қорайиб борарди. Энди ҳалиги танҳо юлдуз ҳам кўздан йўқолган. Тўр ҳам денгиз қаърида. Қўрғошиндай оғирлашган боши чир айланади.

Унинг орзуси рўёбга чиқармикан? Васмия келармикан? Қалби эркидан жудо бўлган бу оламга қайтишга унинг кўнгли бўлармикан? Ахир унга денгизда чўмилишни ҳам тақиқлаб қўйишганди, у эса денгиз ҳидини ва унинг чиғаноқларини шунақанги севардики! Эркисизлик кишини телба қилиб қўяди. Васмияни ҳам телбага чиқариб қўйишганди ва унга ачинишарди.

У яна денгизга кўз ташлаб қўйди ва “Крейсер” тубида чўзилди. Кўзларига ёш қалқди, кўкрагидан отилиб чиқмоқчи бўлган фарёдни аранг тўхтатиб қолди: бирдан денгизнинг қаҳри келади-да, у Васмияни кўролмайд қолади – тасаввур унинг маҳбубаси билан висол онларини чизмоқда эди. Бирон-бир тун йўқки, у Васмияни эсламасин. Хотира унинг учун азобга айланганди.

Тағин мана бу лаънати саволни айтмайсизми: у айборми ё йўқми? Ахир Васмияни висолга у чорлаганди-ку. Денгиз нимани инъом этган бўлса, у ҳам шуни инъом этганди. У бўлса зўр бериб ўзини оқламоқчи бўлаяпти. Хотиралар ўша кун сари етаклайди.

5

Бир куни ойим уйга қаттиқ чарчаб қайтди. Эғнидаги кийими тердан жикқа ҳўл бўлиб кетган эди. Мен ўзимни унга отдим, юзини ушлаб кўрдим – иситмадан ловиллаб ёнар эди.

– Ойижон, тобингиз йўқми? – сўрадим юрагим така-пука бўлиб.

Ойим бошини кафтимга қўйди-да, йиглаб юборди.

Мен уни ўринга ётқиздим, бошига ёстиқ қўйдим. Сув олиб келиб, юзини чайдим, лабларини ҳўлладим.

– Ойижон, докторга олиб бораймми?

– Кераги йўқ. – У қўл силтади. – Бирпас ҳордиқ чиқарай, ҳаммаси ўтиб кетади. – У кўзларини юмди. Кейин бирдан айтиб қолди: – Абдулла, буюмларни Умм Васмияникига элтиш керак. Мен... – у нафасини ўнглаб олди-да, сўнг деди: – Менинг мазам бўлмапти.

Севинчдан юрагим ҳинидан чиқаёзди. Бир дақиқа ойимнинг касал бўлганини ҳам унутдим ва дарҳол йўлга отландим. Бироқ ойимга назар солишим биланок севинчимдан асар ҳам қолмади.

– Йўқ, ойижон, мен сизни ёлғиз қолдирмайман.

– Болажоним, бу нарсалар Умм Васмияга жуда ҳам зарур. Мен олиб келаман деб...

– Йўқ, ойижон! Сиз менга дунёдаги ҳамма нарсадан азизсиз.

– Лекин мен олиб келаман, деб айтиб қўйгандим... Бугуноқ...

– Нима бўпти? Сиз касалсиз-ку! Улар буни тушунишлари керак.

– Болажоним, тойчоғим! Умм Васмия қаттиқ тайинловди. Олиб бор, жон болам.

– Ахир...

– Ортиқча гапнинг кераги йўқ. Биламан, Васмияга хизмат қилишдан суюнасан. Мен бошимни қуйи солдим.

– Анча ўзимга келиб қолдим, болажоним!

Мен эгилиб, қўлимни унинг намиққан лабига текиздим:

– Аввал сизга яхшилаб қарайман-да, кейин бораман.

Ойим жилмайиб қўйди:

– Оллоҳ ўзи қўлласин бу яхшилигинг учун. Менга тошчўп қайнатиб бер.

Мен тезда хушбўй тошчўп қайнатиб дамладим, стаканга қуйиб, ойимга олиб бордим. Шунда бирдан Васмиянинг акаси эсимга тушди.

– Ойи, мени Фаҳд кўриб қолса-чи?.. Яна уради-да.

– Қўрқма, – деди ойим, – Фаҳд отаси билан кетди.

– Бўпти, ойижон, борганим бўлсин.

Ойим касал бўлиб қолганига қарамай юрагим севинчдан ҳаприқмоқда эди. Сандиқдан узун байрамлик кўйлагимни олдим. Ойимнинг ғаладонидан сабурми, атиргулми ё бўлмаса “Судан қизи”ми – қандайдир бир атирни топдим. Обдон ўзимга сепдим-да, тайёр бўлгач, сўрадим:

– Нарсалар қани?

Ойим қимматбаҳо парча қопламали чиройли саватни кўрсатди:

– Ҳов ана.

Сават мени ўзига оҳанрабодай тортарди. Мен уни ердан кўтардим – зилдай. Кулиб юбордим.

Ойим хаста овозда сўради:

– Нега кулаяпсан?

– Аёлларнинг озмунча буюми бўлмайди-е.

Ойим ҳам жилмайиб қўйди:

– Ҳа. Аёллар чиройли бўлишни хоҳлашади.

– Нега шунақа? – сўрадим мен эшикдан қайтиб келиб.

– Сенга нима десам экан... – каловланди ойим. – Эркаклар чиройли аёлларни ёқтиришади. Сен ўзинг-чи, чиройлиларни ёқтирмайсанми? – деди ойим қўлимдан ушлаб.

Мен бошимни чайқадим:

– Лекин сиз ўзингизга қарамайсиз-да! Лаббўёғингиз йўқ, умуман, ҳеч унақа буюмларингиз йўқ, Умм Васмияда эса йўқ нарсанинг ўзи йўқ.

Ойим кўзларини юмди:

– Отанг ўлганидан бери менга ҳеч нарса керак эмас.

– Ойи, сиз дадамни жуда яхши кўрармидингиз?

– Аёл учун, болажоним, энг кераги – унинг эри. Аёл унга хизмат қилади, уни деб яшайди.

– Отам-чи? Улар сизни яхши кўрармидилар? Аярмидилар?

– Отанг яхши одам эди, Оллоҳ ўзи раҳмат қилсин, жойи жаннатдан бўлсин!

– Ойим хўрсиниб қўйди. – Бора қол, ўғлим, ҳаяллама. Айтмоқчи, нега отанг тўғрисида сўраб қолдинг?

– Хафа бўлдингизми, ойи?

– Йўқ, фақат уни эслаш менга оғирлик қилади. Отанг ёш ўлиб, сени етим қилиб ташлаб кетди. Қанча йиллар бўпти шунга ҳам...

Мен ўзимни ойимга ташладим, бошимни унинг кўксига босдим.

– Мен етим эмасман, ойижон. Сиз менга ҳам онасиз, ҳам отасиз. Менга бошқа ҳеч ким керак эмас. Сиз мен учун ҳаммадан азизсиз! Мен ўзимни ҳеч қачон етим ҳис қилмаганман. Сиз борлигингиз учун. Мен сизни яхши кўраман, сизни сира хафа қилгим йўқ, сизни доим хурсанд қилсам дейман...

Ойим елкамдан силаб қўйди:

– Сен мени хафа қилмайсан, болажоним, Оллоҳ ўзи сенга ёр бўлсин! Йиғлама, Абдулла! Менинг кўнглимни вайрон қилма. Ўзингни қўлга ол, юзингни чайда, буюмларни Васмияга элт.

Ҳа, ойим шундай дедилар: Васмияга элт, дедилар. Умм Васмияга эмас. Ойим ҳаммасини тушунадилар.

Қандай яхшисиз-а, ойижон! Юрагимда нима борлигини биласиз! Гарчи жуда қисқа бўлса-да, менинг қувончимдан қувонасиз!

Бахтдан гўё қанот боғладим. Саватни олдим-да, мен учун тақиқлаб қўйилган кўча томон қушдай учиб кетдим.

Оёғимнинг учи билан тошчаларни тепиб, уйларнинг дераза ва остоналарини санаб кетиб борапман. Бахтли нигоҳларим уйларнинг деворларидан битта-битта сузиб ўтади. Юрагимдан қайнаб чиқаётган севинч бамисоли сутдай тошмоқда эди. Шу аҳвол бўлса, севинчдан юрагим тарс ёрилади-ю, қачондан бери дийдорига зор бўлганим Васмияни кўролмай қолсам-а, деб қўрқаман. Уни бир мартагина кўрсам бўлдийди, ундан кейин ўлишга ҳам розиман.

Мен қарийб чопиб борар эдим, оёқларим мени ўзи олиб кетмоқда эди.

Васмияларнинг уйига олиб борадиган кўча жуда яқин қолди.

Қуёшдан қамашган кўзим оғирди. Оёғим остидан паға-паға чанг кўтарилди. Мана, чорраҳага ҳам етиб келдим. Ёлғиз дарахт шохлари унсиз чайқалади. Ҳаяжонни босиб, мен аста унга яқинлашаман. Вужудимни ширин ҳис чулғайди... Бахтли кунлар ёдимга тушади. Мана, ниҳоят, орзиқиб кутган эшик олдидаман. Гўё эшикдан нур таралади. Васмиянинг уйи! Унинг бошқаларга ўхшамаган ўз ҳиди бор. Хотиралар селдай қуйилиб келади. Ён-атрофимга қарайман – ҳеч ким кўриб қолмадимикан мени?

Темир лўкидонга қўл узатишдан олдин узоқ туриб қолдим. Васмиядан бошқаси эшитиб қолмасин, деб оҳиста тақиллатдим. Тагин у эшитмаса-чи? Бу тақиллатишим аслида юрагим уриши эканини тушунмаса-чи? Ким билсин, Умм Васмия чиқадики ҳали? Саватни олади-да, “Раҳмат, ойингга дуо деб қўй”, дейди-да, тақ этиб эшикни ёпади, вассалом.

Йўқ! Умм Васмия яхши аёл. Мен анчадан бери уларникида бўлганим йўқ. У албатта суюнади ва: “Сенмисан, Абдулла! Хуш келибсан, хуш келибсан! Ишларинг қалай? Қани, ичкарига марҳамат”, дейди. У менга муздай сув ичиради, пўртаҳол, тухум беради. Балки Васмия билан кўришишимизга ҳам рухсат берар. Йўқ! Бунақаси менга керак эмас. Васмиянинг ўзи чиқсин!

Мен яна эшикни тақиллатдим. Вақт ҳаддан ташқари секин ўтарди, юрагим ҳаяжондан бўларича бўлган эди. Яна тақиллатишга журъатим етмаётганди. Саросималикнинг зўридан нафас олишга ҳам қўрқаман. Қўлимни яна лўкидон сари олиб борган ҳам эдимки, бир вақт енгил қадам товушлари қулоғимга чалинди...

Эшик ланг очилди, йўқ, йўқ, жаннат дарвозаси очилди. Енгил атир ҳиди димоғимга урди, қаршимда Васмия пайдо бўлди! Мен кўзларимга ишонмасдим. Эҳтимол, бу саҳродагидек саробдир? Тақдирнинг бундай мукофотини мен етти ухлаб тушимда кўрмагандим. Ҳа, бу Васмия эди! У менинг қаршимда одатларимиз талаб қилгани аҳо ва чимматсиз турарди. Шундай очилиб кетибдики! Боз устига ёнида золим Фаҳд ҳам йўқ. Унга бўлган муҳаббатим қалбимни пора-пора қилмоқда эди. Шу пайтгача орзу ва хаёлот билан ўзимни овутиб келаётгандим. Ҳар гал унинг исмини эшитганда юрагим таққа тўхтаб қолгандек бўлар эди. Қирғоқда ўтириб, чиганоқ ва сувўтларини тозалаганча мен хаёлан унинг сувратини чизар эдим. Денгизнинг бор ҳидини Васмияга инъом этиш учун сув тагига шўнғиб кетар эдим...

Мана, ниҳоят, мен уни, муҳаббатимни яна кўриб турибман!

– Абдулла? Сенмисан? – шивирлаб деди Васмия. Севинчдан унинг кўзлари чарақлаб кетди. Юзларига қизил югурди. У қафасдан чиқиб, сайрашга шайланган кушга ўхшар эди шу топда. – Абдулла, сенмисан? – такрор сўради Васмия.

Мен билан сўзлашаётган бу кумуш нурлари билан балқётган моҳитобоннинг ўзи эмасми?

– Васмия!!!

– Шундай жазирамада нима қилиб юрибсан?

Мен кўлим билан саватга ишора қилдим, кўзимни эса унинг чеҳрасидан узолмасдим. Мен бу ерга қалбимнинг амри билан келганимни, менга жазирама писанд эмаслигини билиб қўйсин-да.

– Нафас олиб бўлмаяпти, – деди у паст оҳангда ва эшикни кенгроқ очди. – Ичкарига кир!

Кўрқувни енгиб, мен ниҳоят остона ҳатлаб ўтдим, саватни тутиб турар эканман, даг-даг титрадим. Оғзим қуруқшаб кетганди...

Васмия ҳамон бир сўзни такрорларди:

– Абдулла, бу сенмисан?

– Ҳа, Васмия, бу менман, – охири тилга кириб дедим мен.

Унинг исми дунёдаги энг ёқимли кўшиқдай садо берди.

– Жуда ўсиб кетибсан, Абдулла!

– Сен ҳам Васмия! Жуда ҳам чиройли бўлиб кетибсан.

– Ростданми? – деди Васмия қизариб.

– Оллоҳ ҳаққи, ҳуснингни таърифлашга сўз етмайди.

У жилмайди:

– Ҳозир ойимни чақираман. Йўқ, аввал сенга муздай сув келтираман.

Васмия енгил капалакдай қалбимга учиб кирди ва мен уни қўйиб юборишни хоҳламасдим. Ахир кўришмаганимизга озмунча вақт бўлди!

Мен ботирланиб кетдим ва оҳиста Васмиянинг қўлини сиқдим. У қўлини чиқариб олишга уриниб, ноз билан секин “вой” деб қўйди.

– Васмия, шошма!

– Абдулла!

– Мен сенсиз яшолмайман, бизни бир-биримиздан жудо этдилар. Ҳатто ойим сизларнинг қариндош-уруғларингизни хафа қилгиси келмайди. Мен эса...

– Қўлим оғриб кетди, Абдулла! – эркаланиб деди Васмия. Мен унинг қўлини қўйиб юбордим.

– Кечир, Васмия! Азбаройи сени кўрганимдан бахтиёрман. Сен-чи? Сен мени унутдингми?

– Йўқ, унутганим йўқ! – шивирлаб деди Васмия, унинг чеҳраси ўзгарди.

– Мен сени севаман, Васмия, кундан-кун кўпроқ севаман.

У қип-қизариб, нима дейишини билмай қолди.

– Сен... ҳамон...

– Ҳа, ҳамон севаман... – дедим мен шошиб, ортиқча сўз айтиб юборишдан кўрқиб. – Наҳотки, сени унутсам? Мен сени севаман-ку, Васмия. Болалигимиз шундоқ эсимда, ҳалиги... биласанми... нима демоқчи эдим-а! Бирон жойда бир соатгина бирга бўлсак дегандим! Гаплашиб олардик. Юрагимда нелар борлигини сенга сўзлаб берардим.

– Мен ҳам шунини истардим, Абдулла, – майин оҳангда жавоб берди Васмия. – Мен ҳар доим ойингдан сен ҳақингда сўрар эдим. Нима, ойинг сенга ҳеч нарса айтмасмидилар?

– Айтардилар.

– Мен сен тўғрингда ҳамма нарсани билишни истардим. Фақат шу хаёл билан яшайман.

– Ойим менга ҳаммасини айтадилар. Мен бахтлиман, ишон.

– Мен ҳам сен ҳақингда ҳамма нарсани билишни истайман, – шивирлаб деди Васмия.

– Биз, албатта, гаплашиб олишимиз керак. – Васмия “оҳ” тортиб қўйди, шундай оғир “оҳ” тортдики, юрагим эзилиб кетди. Афтидан қандай учрашиш тўғрисидаги ўйлар унга азоб берарди. Қарда? Одамлар нима дейди? Айниқса, унинг қариндош-уруғлари.

– Қўрқма, Васмия! Ҳаммасини ўзим тўғрилайман.

– Ростданми? Қандай қилиб?

Энди мен ҳеч нарсадан тап тортмай қўйгандим.

– Иккаламиз денгизга борамиз! Эрта тонгда.

– Эрта тонгда? – асабийлашди Васмия.

У тинчланиб олгунча сукут сақлаб турдим.

– Мен сал... кечроқ демоқчи эдим.. сен истаган кунда.

Унинг нигоҳида хотиржамлик пайдо бўлди. У менга қаршисида гўё ўша ёш болакай дўсти Абдулла тургандек синовчан тикилди.

– Эсингни ебсан! – ниҳоят оҳиста деди у.

Мен бошимни қуйи солдим. Бундан Васмиянинг менга ичи ачиди, шекилли, сўради:

– Мен уйдан қандай чиқишимни ўйладингми ўзи?

– Тунда чиқасан!

– Ойимми, ё бошқа бировми сезиб қолса-чи?

– Кечки овқатдан кейин ҳамма ётиб ухлайди.

– Барибир ҳам...

– Отанг Фаҳд билан кетган.

Васмия журъатсиз бош чайқади. Бироқ юзида умид акс этиб турарди. Унинг нигоҳи, назаримда, девор орқали денгизга қадалгандек эди. Бор вужуди билан у ўша ёққа талпинарди. Кейин тўлқинланиб, жилмайганча сўради:

– У ёқда биз нима қиламиз?

– Бирон соат ўтирамыз, суҳбатлашамиз, болалигимизни эслаймиз. Кейин эса сен уйга қайтасан.

– Йўқ! Йўқ! – у қўлини силтади, киприклари пирпиради.

– Нега энди, Васмия?

– Боролмайман. Қўрқаман. – У менга зардали қараб қўйди. – Сен жиннисан.

Бизни кўриб қолишади!

Афтидан у рози эди. Мен жон-жаҳдим билан унатишга ҳаракат қилардим:

– Ҳеч нарса ҳақида ўйлама. Ҳамма донг қотиб ухлаган бўлади, бунинг устига қоп-қоронғи бўлади.

Васмия бошини солинтирди.

– Хўш? Келасанми?

Унинг нигоҳида иккиланиш бор эди. У бамисоли жасоратдан имтиҳон топшираётганди. Сўнг тўсатдан кутилмаган қатъият ила тўғри менинг кўзимга тикилди. Ҳаётда жилақурмаса бир мартагина юрак амрига қараб иш тутиш, чигалликларни парчалаш, биздан тортиб олганлари болаликнинг ёрқин севинчларини қайтариб олиш керак-ку... Мен унинг чеҳрасидан мана шу гапларни уқдим.

– Ҳаракат қилиб кўраман, – журъатсизгина деди Васмия.

- Қачон? Айт! Мен сени кутаман!
- Ҳаракат қилиб кўраман, – ҳаяжонланиб такрорлади у.
- Вужудимдаги севинч ўти сусайиб борар эди.
- Ўтинаман, ҳаракат қилиб кўр... агар...
- Ишонавер, мен ҳаракат қилиб кўраман. Қўлимдан келган ҳамма нарсени қиламан. Худди сенга ўхшаб жиннига айланаман. Вақт-соатини ўзим хабар қиламан.
- Қандай қилиб?
- Кираверишга тош қўйиб қўяман, шундан билиб оласан.
- Қачонлигини қандай биламан?
- Тош қўйган куним келаман.
- Менга қара, Васмия, лақиллатиб кетмайсанми, ишқилиб? Тагин, олдингга похол солиб кетдим-а, деб уялтириб юрмагин.
- Нималар деясан, похолга ҳам жон-жон десанг-чи...
- Иккаламиз кулишдик.
- Айтмоқчиманки, худо хоҳласа, икки ёки уч кундан кейин... Агар юрагимдаги кўрқувни енголсам.
- Қўрқма, Васмия. Мен ёнингда бўламан. Бу ёғи, қоронгида ким ҳам кўрарди?
- Хўп, бўпти, бўпти.
- Бирдан Васмия эслаб қолди:
- Мен ойимни чақирай. – У нозик бармоғи билан кўкрагимга нуқиб қўйди ва тасалли бергандек қўшимча қилди: – Абдулла, сен, яхшиси эшикнинг нарёғида тур. Сенинг ичкарига кириб, мен билан гаплашганингни ойим билмасин. Фақат хафа бўлмайсан, хўпми?
- Сени қара-ю, Васмия, наҳотки мен сендан хафа бўлсам!
- Мен ташқари чиқдим-у, ўзимни дилгир ҳис этдим, Васмиядан бир қадам ажралишга кўнглим бўлмаётганди! Қулоқларим остида ҳамон унинг товуши жаранглар, ундан таралаётган атир ҳиди димоғимдан аримасди.
- Васмия эшик ортидан мўралаб деди:
- Чақирмагунимча кутиб тур.
- Эшик ёпилди, назаримда у умидимни ўзи билан олиб кетгандай эди.
- Мен кутаман. Керак бўлса минг йил кутишга ҳам тайёрман. Остонага чўкдимда, Васмия тош қўйишини ваъда қилган жойга қарай бошладим. У ер шундоқ ёнгинамда эди. Энди у ерга мен юрагим билан пайванд бўлиб қолган эдим. Бу ердан кетиш учун мен кучни қайдан топай? Билмадим, Умм Васмия мени ичкарига чақиргунча орадан қанча вақт ўтди экан. Бирдан юрагимда бир ажиб илиқлик пайдо бўлди.

6

Умм Васмия меҳрибон аёл эди. Бўйи ўртача, икки томонга фарқ очиб таралган қалин жингалак сочлари уни ёш қилиб кўрсатарди, фақат бир оз тўлишган ва сочларига ҳам ҳаккам-дуккам оқ оралай бошлаган, вақт ўзини билдирган эди. Менинг ойим эса озгин ва ингичка – бамисоли қамишпоя. Сочи эса майинроқ ва ингичкароқ эди, бироқ чексиз ғам-ташвишлар туфайли жуда оқариб кетганди.

Умм Васмиянинг юзи дум-думалоқ, манглайи дўнг, бурни ингичка. Чап қоши устида бир дона хол бор. Оғзи катта, Васмияники ҳам шунақа. Ойимнинг эса

лаблари юпқадан келган, кўзлари катта-катта. Ранги оппоқ, Умм Васмиянинг ранги эса қорача сариқ.

Умм Васмия келганимдан роса хурсанд бўлди. Жазирама иссиққа қарамасдан унинг кўриниши тетик эди. Фақат кўзлари бир оз уйқуга мойил.

– Хуш келибсан, Абдулла, хуш келибсан! Худоё умринг узун бўлсин! – У итиқболимга эшикни кенг очди ва саватни кўриб, мақтай кетди: – Ойнинг жудаям ишига пухта-да. Ҳатто шундай иссиқда ҳам сени бизникига юборибди.

– Ойим, буюмларни сизга жуда ҳам керак, деб айтдилар.

– Шундайку-я, болагинам, аммо олиб келгунча роса қийналгандирсан?

– Ҳечқиси йўқ. Иш бўлгандан кейин шунақа бўлади-да. Мен сизга хизмат қилсам, ойимга ёрдамим тегса, хурсанд бўламан.

Умм Васмия менинг бахтиёрлигимни қаёқдан ҳам билсин. Тушки жазирамада керак бўлса дунёнинг нариги чеккасигача боришга тайёрман, фақат улар кўчасининг таниш исини яна туйсам, уйлари яна кўрсам бўлгани. Ойим буюмларни элтиб беришимни сўрамаганида мен маҳбубам билан кўришмас, висол бора-сида келишиб ололмас эдим. Мен ойимнинг тоби қочиб қолганини айтиб ўтирмадим. Умм Васмиянинг дилини вайрон қилгим келмади. У кўлимдан саватни олди-да, “тўхтаб тур”, деганча ичкарига кириб кетди.

Мен Васмияни кўриш умидида у ёқ-бу ёққа аланглай бошладим, худди шу топда у хонасидан чиқиб келса бўладими. Сочлари елкасини тўлдириб тўлқин-тўлқин бўлиб турарди. У жилмайди ва гўё шубҳаларимни тарқатмоқчидай бош ирғаб қўйди. Мен бахтимга ишона бошладим. Ҳаммаси рўёбга чиқади.

Васмия тезгина эшик ортига ғойиб бўлди. Мен эса Умм Васмия шиппагининг “шап-шап” овози келаётган йўлакнинг нариги томонига йўналдим.

– Буни ушла, Абдулла! – деди у йўлакка чиқиб келаркан ва менга саватни тутқазди. – Бунда ойнинг учун ул-бул нарсалар бор!

Умм Васмия на мени, на ойимни ҳеч қачон қуруқ қўл билан чиқариб юбормасди. Мен унга миннатдорлик изҳор этдим, ўзимни эса ҳамон туш кўраётгандай ҳис этар ва бу тушнинг сира охири бўлмаслигини истардим. Муздек йўлакдан тандирдай ёнаётган кўчага чиқдим-у, бирпасда жиққа ҳўл бўлдим. Бироқ бу менинг севинчимга асло халақит бермасди. Назаримда кўча кенгайиброқ қолгандай ва пуштиранг туман билан қоплангандай эди. Йўқ, у иссиқдан бўғилмайди, оппоқ елканларини кенг ёйган кемалар сузиб кетаётган салқин денгизда чўмилаётир. Кемалар барча хаёлпарастларни ва севишганларни нур ва бахт тўла келажак сари саёҳат қилишга чорлаётир. Эвоҳ! Мен уйга муҳаббат билан, ложувард денгиз билан бир чақалик иши бўлмаган бемор ойимнинг олдига қайтмоқда эдим.

Мен оёқ учида юриб уйга кирдим. Ойим оғир-оғир нафас олиб ухларди. Вужудимни аччиқ алам чулғади. Мен ойимнинг пешонасидаги терларни артиб ташламоқчи бўлиб кўлимни чўздим-у, бироқ уйғотиб юборишдан қўрқдим, қолаверса, ўзим ҳам ҳамон ичида яшаётганим эртакнамо оламни тарк этгим йўқ эди. Мен ҳатто нафас олишга қўрқардим.

Ойижоним! Худди қанот ўсиб чиққандай, ўғлингиз ҳозир булутлар оралаб чарх уриб учаётганини билсангиз эди.

Мен онамнинг ёнига чўзилдим. Йўқ! Ухламайман. То Васмия уйи ёнида тошни кўрмагунимча ухламайман.

Мен кўзимни тепага кўтардим ва шишиб қабарган шифтни кўрдим. Қишда ундан чакка ўтар ва уй сувга тўлар эди. Тинмай бир жойдан бошқа жойга жилаверишга ёки худди ўзимиз сингари бенаво қўшниларникига кўчиб чиқишга мажбур бўлар эдик.

Мен Васмия билан учрашувимизни кўз олдимга келтиришга ҳаракат қилдим. Севгилимни бир умр маҳрум этишган ўша денгиз соҳилидаги бўлажак учрашувни.

У сувўтлар, нам қум ҳидини ҳузур қилиб ҳидлар эди. Гоҳ уни орзулар оламига етаклаганча, гоҳ воқеликка қайтарганча “Крейсер” тўлқинлар узра тўхтовсиз чайқаларди. Йўқ! Ортиқ бундай яшаб бўлмайди! Қочиб керак! Бедаво хотиндан, мана бу бемаъни ҳаётдан тўғри келган томонга бош олиб кетиш керак...

“Қачон қайтасан?” – шанғиллади хотини. “Билмайман!” – зарда билан жавоб берди эр. – Бутунлай қайтмаслигим ҳам мумкин. Мени кутма!” “Кутаман деб кўзим учиб тургани йўқ!” – дағдаға билан жавоб берди хотини.

Шундай дейди-ю, ҳар доим кўзи эшикда бўлади. Энг ёмони ҳам шунда эди. Вайсайвериб, миясини қоқиб қўлига беради. У бамисоли осмондан ерга қайтиб тушгандай. Ҳозиргина денгизда эди, унинг мусиқадек нафис шовқини, маҳбубасининг тўлқинлар шовиллаши орасидан қулоғига чалинувчи овози унга ҳамдard эди. Уйнинг остонасидан ҳатлаб киргани ҳаманоқ ҳаммаси беиз ўчди-кетди. У уйланиб қўйди, маҳбубасига хиёнат қилди, мана энди жаззасини тортаяпти.

Нега уйландим! Ахир эркин қуш бўлиб юраверсам бўларди-ку. Менинг яққаю ягона севганим денгиз эди. Начора, ойим қариб қолган эди, ҳатто киприкларигача оқариб кетганди.

– Уйлан, болажоним! – илтижо қиларди ойим. – Невараларимга энагалик қилай лоақал.

Менинг уйланишга ҳушим йўқ эди, йиллар эса қўним билмасди ва ҳар гал ойнага қараганимда жуда тез кексаяётганимни сезардим...

Шаҳримиз энигаю бўйига ўсиб борар, одамларни бир-биридан жудо қилиб, шаҳар деворларидан ташқарига суриб чиқармоқда эди. Кўплаб катта уйлар барпо бўлганди. Кўчалар кенгайиб, кўркам тус олганди.

Биз ойим иккаламиз шунча хотиралар боғлиқ бўлган эски маҳалламизни ташлаб чиқишга мажбур бўлган эдик. Мен давлат идорасига ишга жойлашдим, энди биз давлат уйда яшар эдик. Ойим энди кирли сават кўтармай қўйганди. Уйдан камдан-кам чиқарди. Гарчи шаҳар бутунлай ўзгариб кетган бўлса-да, ойим ўзининг барча хўжайинларини, ишлаган барча уйларни яхши эсларди. У одамлардан ўзини тортмас эди, уларнинг доим ғамига ҳам, шодлигига ҳам шерик эди. Кимларнингдир бориб ҳолини сўрар, кимларнингдир тўғрисида сўраб-суриштирарди. Гоҳо танишлариникида узоқ ўтириб қолиб, тунаб қолган пайтлари ҳам бўларди.

Ойим учун энг азиз нарса – бу Васмиянинг ҳовлиси эди. У энди биздан анча узоқда. Унинг кўплаб янги қурилган уйларида Фаҳднинг болалари яшарди. Ҳозир Васмия бу оламда йўқ. Менинг эса аёл зоти билан ишим ҳам бўлмай қўйган. Юрагимда ҳамон бир Васмия яшарди, унинг сиймоси муттасил кўз олдимда турарди. Лекин ойим уйлан, деб иккала оёғини бир этикка тиқиб туриб олдилар. Менинг ойимга раҳмим келарди. Шундай бўлса-да, мен ҳеч ён берай демасдим:

– Илтмос, ойижон, мени қийнаманг! Жон ойижон!

Мен нимани кутаётгандим? Мен учун керак бўлса жонини фидо қилган ойимни нега ранжитдим? Мени вояга етказгунча қанчалаб тунларни уйқусиз ўтказмаган. Ахир, нима қилиб бўлса ҳам қарзимни узишим керак-ку! Невара кўрса, кўра қолсин – шу билан андармон бўлиб, ўзини хурсанд қилади.

– Бўпти, ойи! – дедим мен бир куни. – Танланг ўзингиз келинни!

Ойим гул-гул очилиб кетдилар.

– Ўзинг танла.

– Менга барибир. Қанақасини топсангиз, ўшанга уйланавераман!

Севгилимнинг ҳалокатидан кейин барча ранглар ўз тусини йўқотди, фақат биргина ранг мени ҳаяжонга соларди – денгиз ранги. Юрагимдаги Васмия ўрнини бошқа ҳеч ким босолмайди. Денгизни севишга мени у ўргатди. Денгиз ҳам менга чексиз саховат кўрсатар, яшашга ёрдам берар, юрагимга умид жо этар эди. Дунёда Васмияга тенг келадиган аёл йўқ!

7

Хотини денгизни ёмон кўради, денгиз – бу Абдулланинг ўтмиши. Ҳозирги замон эса бу “қора олтин” замони. Бу замон одамда очкўзлик, адоват, азобуқубат, яқинларга нисбатан совуққонлик пайдо қилади, болалар ота уйини ташлаб чиқиб кетадилар ва ёруғ олам бўйлаб сарсон-саргардон кезадилар. Хотин эса эрнинг шу замон йўриғига қараб яшашини истайди. Уни ўтмиш қаъридан суғуриб олиш, юрагидаги алангани ўчириш учун у ҳар нарсага тайёр.

Лекин бу унинг замони, менинг эмас. Менинг дунём ҳов у ёқда, денгиз томонда. Мен унда яшайман. Денгизни деб мен хизматимдан воз кечдим ва эркин бўлиб олдим. Денгиз ҳар доим менга фақат яхшилик келтирарди. Мен бозорда ўзимга ўхшаган балиқчилар қаторида тирик, потирлаб турган балиқларни сотаман. Шундан бахтиёрман ҳам... Гўё Васмия учун ҳамма нарсани қилаётгандай ўзимни енгил ҳис этаман. Тўрни қандай иргитаётганимни, эрталаб дўстларим билан бирга уни денгиздан тортиб олаётганимни гўё Васмия кўриб тургандай. Кунлардан бир куни денгиз қаъридан Васмия чиқиб келишига, менга пешвоз чиқишига, нозик табассум қилишига, кучоқларини кенг очишига, қайноқ бўсалар олишига, вужудимни ҳаёт завқига тўлдиришига ҳамон умид боғлайман, мен уни денгизда қолдирган ўша кунда вужудимда тўниб қолган туйғуларим жунбишга келади.

... Мен денгизни ёмон кўрганим учун севаман, уни ёмон кўрганим сабаби эса – севаман, дегандим бир куни хотинимга, билмадим, эҳтимол, мингинчи марта мендан денгизни нега севишимни сўраганида шундай жавоб қилгандим.

“Жинни бўп қопсан”, – дангал деганди хотиним. Шундан бери у мени жинни деб атайдиган бўлганди. Бир ҳисобда у ҳақ.

Ҳа, у жинни, энг аввало шунинг учунки, у онасининг гапига кириб, уйланди. Шу кундан эътиборан унинг тинч ҳаёти барҳам топди. Хотини денгизни ёмон кўришини билганида-ку!.. Умуман, денгизни ёмон кўрадиганлар йўқ эмас. У онасини хотиржам қилмоқчийди. Бироқ неvara кўргунича ҳам бўлмай у оламдан ўтди-кетди. Ҳа, у жинни: мана, қанча йиллар ўтса ҳамки, у ўша-ўша Васмиясига сажда қилади.

У ўзининг “Крейсер”ида қимир этмай ётибди. Шунда тўсатдан унинг кўз ўнгида хотинининг заҳарли чеҳраси намоён бўлди. У энди уйига қайтиб келмайди. Ҳеч қачон! Денгиздан ажралолмайди. Хотини уни беҳуда кутмоқда. Кимки болалик ва ўсмирлик йилларини денгиз бўйида ўтказса, уни ташлаб кетолмайди.

Мен ҳали бўз бола эдим, бир куни ойим шундай деб қолди:

– Абдулла, каттарсам, сизга ёрдам бераман деган эдинг, кун бўйи денгиздан бери келмайсан-ку.

– Сизга нима қилиб ёрдам берай, ойижон?

– Абу Юсуф сени дўконига олмоқчи бўляпти. Мева саралаб, тозалайсан.

– Абу Юсуфга мен керак эмасман. Буни унга сиз айтгансиз.

– Нима қипти?

– Йўқ, мен мева тозаламайман.

– Темирчи Абу Жосим бор-ку, у ҳам сени сўраётувди. Унга ёрдамчи керак экан.

– Мен темирчи бўлишни хоҳламайман. Болганинг тақ-туқига ҳушим йўқ.

– Унда... нима қилмоқчисан?

– Мен балиқчилар билан денгизга бораман, ўрганиб олганимдан кейин ўзим балиқчи бўламан!

Ойим рози бўлдилар ва шу-шу бир умр денгиз шайдоси бўлиб қолдим. Ойим денгиздан қўрқар ва мендан хавотир олар эди. Бироқ бурчакда тўплаб қўйилган тўрларнинг ҳиди унинг нафратини кўзитмасди. Онам ҳар доим ўлжадан хурсанд бўлар ва сўрар эди:

– Шуларнинг ҳаммасини ўзинг тутдингми?

– Йўқ, ойи, ҳаммасини эмас. Мен энди-энди ўрганаёпман.

Ойим битта балиқни кўлига олар ва силар эди.

– Танлаб олинг, – дердим мен, – қолганини бозорга олиб чиқаман.

Ойим балиқлар ичидан биттасини ажратиб оларди.

– Энди Умм Васмияга танланг.

Саводан тушган пулни ойимга келтириб берардим.

Болагимнинг сўнги ва йигитлигимнинг бошланиши ана шу тариқа кечди. Кейин эса мусибат рўй берди: Васмия нобуд бўлди.

Унинг ўлиmidан кейин мен денгизни ёмон кўриб қолдим, худди қон душмандай, ҳатто яқинига ҳам йўлолмас эдим ва бир идорага югурдак бўлиб ишга жойлашдим: чой, қаҳва, сув, аллақандай қоғозлар ташир эдим. Гоҳо дўстларим ўргатган ҳарфларни бир-бирига уриштириб, ўқишга ҳаракат қилардим. Бироқ ўқиш учун менда зиғирча ҳавас йўқ эди, шунда яна денгизга қараб ела бошладим. Саводимни чиқарганимда-ку, эҳтимол, вақти келиб бир катта амалдор бўлармидим, кўпгина балиқчиларга ўхшаб ҳавас қилгудек лавозимга кўтарилармидим, менинг Марюм Даллоланнинг ўғли эканим ҳамманинг эсидан ҳам чиқиб кетармиди. Лекин бу ҳақда ўшанда ўйлаб кўрмагандим, Васмияга бўлган муҳаббатим шундайича турган эди, хуллас, менинг яккаю ягона паноҳим яна денгиз бўлиб қолган эди.

Мен муҳаббатимни унга қайта бахш этдим, у эса бағрини кенг очиб, яна аввалгидек ўлжа ҳада эта бошлади.

Вақт ўтиб борарди, мен катта йигит бўлдим ва ойимнинг аврашларига учиб, мана шу жодугарга уйландим.

Мен қаддимни ростладим-да, нигоҳимни денгизга қададим. Унга дардимни ёрсаммикан? Хотинимдан шикоят қилсаммикан? Денгизни бағритошликда айбласаммикан? Ёки ўлдириб қўя қолайми? Кўпикларни қип-қизил қонга бўяйми? Аммо қурбим етармикан? Бу қутурган паҳлавон шу қадар қудратлики, унга бас келиб бўлмайди.

У ўша тун содир бўлган воқеани эслай бошлади.

Учрашув! Бу сўз юрагимга илоҳий мусиқадек садо берар эди. Мен ўзимча қорача юзли, чақноқ кўзли Васмия куёш тафти кетмаган илиқ соҳилга келиб, ўз севгисини менга бахшида этишини тасаввур қила бошладим. Тағин, келмаса-чи? Лекин у узоқ айрилиқдан кейин шунақанги назокатли ва ёқимли бўлиб кетгандики! У билан нима ҳақда гаплашсак бўлади? Ахир бу вақт ичида иккаламиз ҳам хийла вояга етиб қолган эдик. Мен кўзларимни юмдим ва назаримда унинг шивирлаши қулоғимга чалингандек бўлди.

Васмия денгиз йўлларини эсидан чиқариб қўймаганмикин? Мен эсимдан чиқармайман. Ҳар бир тош ёдимда. Болакайлар деворларга ёзиб ташлаган ҳар бир ёзув, ҳатто беадаб ва сўкиш сўзларигача кўз ўнгимда турибди. Ҳайвонларнинг гўнги ва гулханнинг кули қасрда қолганини ҳам биламан. Ҳар бир уйнинг нечтадан эшиги ва деразаси борлигини айтоламан, баҳор кечалари шамол қачон эса бошлаши ва бўрон қачон қўзғалишигача эсимда. Кўчалардан шариллаб оқувчи

ёмғир селлари, кўлга келиб тўпланувчи сувлар беш қўлдай менга аён. Ҳар бир яшовчини юзидан танийман. Васмиyani бўлса гўё биз ҳар куни кўришиб тургандек яққол тасаввур эта оламан. Баъзан у қора чимматга ўранганича менга ўғринча назар ташлаб ёнимдан ўтаркан, у билан кўз уриштиришга муваффақ бўлар эдим. Шунда унинг менга ҳады этган ширин табассуми гулгун ёноқларидан олган сирли бўсадай туюлиб кетарди.

Васмия ваъдасида турармикан? Мен нитиқлик ва илҳақлик билан кутар эдим...

Мен Васмиялар уйига қатнайвериb, йўлнинг танобини тортиб юбордим. Кўзимни юсам ёки хаёлга толсам – бўлди, оёқларим ўзидан-ўзи йўлга тушиб кетаверарди. Ҳатто чумчуқлар ҳам дардимни тушунгандай менга ўрганиб қолишганди. Мен эсам мудом сирли тошни қидирар ва битта-яримта кўриб қолмасин, деб ўлгудай қўрқар эдим. Қидиришим бефойда эди. Тошдан ном-нишон кўринмасди. Ҳафсалам пир бўлиб, энди Васмияларнинг уйига бормайман, деб ўзимга-ўзим сўз бердим. Балки ваъдасини унутиб юборгандир? Ё оғриб қолдимикан? Нима ўйлаб, нима сўйлашимни ҳам билолмай қолгандим. Фақат ойим менга ёрдам беришлари мумкин, лекин у ҳам оёққа туриб кетолмаган ва уйдан чиқолмас эди.

Бир куни шомда ойим аболарига ямоқ солиб ўтирган эди, тортган қатими дам-бадам узилиб кетар, сўнг бармоғини тил учида ҳўллаб, ипни игнадан ўтказарди-да, яна қатим тортишда давом этарди. Мен аста олдига бордим. Ойим игнали кўлини тушириб:

– Бор, Абдулла, халақит берма, кўлимга санчиb оламан! – деди.

Эҳ, ойижон... ҳозир юрагимда қанчалаб игна борлигини билсангиз эди!

Ойим жилмайди, мени ўзи томон тортиб, сочимдан силаб кўйди:

– Абдулла, халақит берма менга! Кўраяпсан-ку, аbоимни кўкляпман.

– Эртага қиласиз буни.

– Эртага бошқа иш бўлади.

Мен уҳ тортдим:

– Иш, иш!

– Пешонамизга ёзилгани шу, болам! – оҳиста деди ойим.

– Бу аҳволда чарчаб қоласиз-ку, дам олмасангиз, мен эса...

Ойим сергакланди, абони бир четга кўйди-да, юзимдан силаб деди:

– Бирон гап бўлдими, Абдулла?

Мен ойимнинг юмшоқ кафтига юзимни кўйдим:

– Йўқ, шунчаки сизни соғиниб кетдим.

– Менда бирон гапинг борми, болажоним?

– Мен... мен...

– Гапир, тортинма!

– Мени бир эркалаб кўйинг, – ҳазил қилдим мен.

Ойим бошимни бағрига босиб узоқ кулди. Кейин чин дилдан эркалаб деди:

– Абдулла, ка-а-ат-та йигит бўлдинг! Илоё, ёмон кўздан асрасин.

– Йўқ, ҳали ёш боламан!

– Ўн бешга кирдинг-а! Бу катта йигит дегани.

– Бўлса бордир. Мени эркалаганингизда бирам маза қиламанки... Сиз уйда кам бўласиз... Шу, борадиган уйлариңгиздан ярмини ташланг. – Мен борадиган уйларини бир-бир санайман.

– Йўқ, ташлолмайман. Бунисини ҳам. Умм Васмияникини ҳам ташлолмайман. Сен мендан бирон нарса сўрамоқчимисан?

Мен дангал дедим:

– Умм Васмия холанинг аҳволлари қалай? Улар яхши юришибдими, оий?

– Уларда ҳаммаси бекам-кўст.

Мен ёлгонлаганимдан уялиб, бидирлаб дедим:

– Икки кун олдин туш кўрибман, Васмия касал бўлиб қолганмиш-да...

– Қўй, болам! Васмия соппа-соғ.

– Соппа-соғ?

– Ҳа, ташвишланма! – Ойим аста қўлимни сиқди, мен эсам ҳайрон бўлиб ўйлар эдим: нега Васмия ваъдасида турмади? Сўзидан қайтдимми ё!

– Ойи, Васмияларнинг уйига бирон нарса обориш керакмасми мабодо? Мен оборамам, сиз дам олинг.

– Бошқа уйларга ҳам оборасанми?

– Йўқ, ойижон! Фақат Умм Васмия холаникига!

Ойим ранг-баранг саватларни қараб чиқди-да, ерга ўтириб, менга яхши таниш бўлган бирини олди.

– Бўпти. Эртага олиб борасан, мендан дуо айтиб қўясан!

Мен ўзимни ойимга ташладим, ойим сал бўлмаса ағдарилиб тушаёзди, саватни қўлимга олдим-да, гўё у учиб кетадигандай ёки ойим айнаб қоладигандай, кўрқиб кучоқлаб олдим. Саватдан ўзига хос ғоят ёқимли ҳид димоққа урарди. Ойимнинг менга диққат билан қараётганини ҳис этиб ва унинг мени тушуниб турганидан қувониб, ўринга чўзилдим. Энди юрагим сиқилмас, дард ўрнини умид эгаллаганди.

8

Мени уйқу элитди ва биринчи хўроз қичқиригигача, қуёш чиқиб, тонг шабадаси юргунча кўз учида ухладим, бу пайтда ҳали шудринг қуримаган, йўл чанги кўтарилмаган бўларди. Ойим ҳам уйғонган бўлиб, шошмайгина сочини тарарди.

– Нима бўлди, Абдулла?

– Ҳеч нарса. Уйқум келмаяпти.

– Ҳали кун чиққани йўқ-ку.

– Ҳозир чиқади.

– Бирпас ухлаб ол, болажоним. Худо ўзи тинч уйқу берсин.

Мен яна ётиб олдим ва илк қуёш нурларини кўриш учун бетоқатлик билан деразага кўз тикдим. Вақтни қисқартиш учун аввал шифтдаги тўсинларни санаб чиқдим, сўнг девордаги тирқишларни. Уйда сочилиб ётган буюмларни бир-бир кўздан ўтказдим. Вақт ҳаддан ташқари секин ўтарди. Мана, ниҳоят уй ичида бахтли куннинг даракчиси бўлмиш қуёш нурлари жилва қила бошлади.

Мен каравотдан сапчиб турдим-да, ҳовлига чиқдим. Қайтиб келсам, ойим бошини кафтига тираганча ўтирибди.

– Бугун жудаям шошяпсан-да!

– Ётиш жонимга тегди.

– Овқатланасанми?

– Йўқ.

– Ҳеч бўлмаса сутми, чойми ичиб ол, оч-наҳор...

– Иштаҳам йўқ.

Мен саватни олдим-да, уйдан чиқдим. Атрофдаги ҳеч нарсага эътибор қилмай, шитоб билан кетиб бораёлман, юрагим ҳаприқарди. Назаримда юрмаёлман, ҳа, сузаялман, мана бу кўчанинг эса охири йўқдай.

Нега бахтга элтувчи йўл бунча узун бўлади? Қайтиш йўли эса тўрт қадамчалик туюлмайди.

Мен нафасимни ростлаш ва ўпкамни босиб олиш учун тўхтадим. Майли, Васмия туриб олсин, бемалол ўзини тартибга келтирсин ва мени ширин табассум билан кутиб олсин. Дилимдаги араз муҳаббатимдан устун келолмасди. Мен

Васмияга нима дейишимни ҳам билмасдим. У шу қадар маъсумки, бир нарса дейишга ҳам тилинг бормайди.

Орқамдан қадам товушини эшитиб, ўгирилиб қарадим ва ёмғирпўшини қўлтигига қисиб олган Абу Юсуфни кўрдим.

– Ҳа, Абдулла! Йўл бўлсин каллайи саҳарлаб?

Мен шошиб қолдим ва тушунтиришга уриндим:

– Мен... анави... ойим... мана бу...

У саватга кўз югуртирди.

– Кимники бу?

– Фаҳднинг отасиники. Ойим...

У сўзимни бўлди:

– Яхши, яхши! Демак, ойинг юборган. Шунақа демайсанми. Лекин, Абдулла...

Мен ўзимни бутунлай йўқотиб қўйгандим.

– Нимайди, Абу Юсуф амаки?

У елкамдан қоқиб қўйди.

– Айтмоқчиманки, онага шунақа ёрдам бериб бўларканми? Сен энди кичкина бўлмадинг, биронта касбнинг, жиддийроқ ишнинг бошидан тутадиган вақтинг келди.

Мен ўзимни оқлай бошладим:

– Амакижон, мен денгизга қатнайман... юк ташийман... хуллас, ишляпман.

– Сен сира шу денгизингдан қолмадинг-қолмадинг-да.

– Уни ўлгудай яхши кўраман!

– Ойингга ёрдам керак. Эркакнинг ёрдами керак.

– Биламан. Ойим темирчи Абу Жосимга шогирд тушишимни хоҳлаган эдилар.

– Нега шогирд туша қолмадинг?

– Темирларнинг жангир-жунгирига тоқатим йўқ!

У бошини ирғаб, хўрсинди:

– Ойинг ўғлимни ёнингизга олинг, деб мендан ҳам илтимос қилганди.

– Бунақа иш ҳам менга ёқмайди.

Унинг жаҳли чиқди:

– Тоқатингиз йўқ, ёқтирмайсиз! Ў-ҳў, мана бу бойваччани кўринг-у... Бирон ҳунар ўрганмасанг бўлмайди! Ё буни ўзингга иснод деб биласанми?

– Абу Юсуф амаки, – дедим мен аста, – мен балиқчи бўлмоқчиман.

У ҳайрат билан менга тикилди:

– Агар иш кўнгилга ёқса, ундан ҳар доим катта наф келади. Буни ҳамма биллади. Ойинг-чи, у нима дейди?

– Ойим рози бўлди.

Абу Юсуф елкамдан шап-шап уриб, деди:

– Бўпти, билганингни қил. Оллоҳ ўзи ёр бўлсин! Ойингни унутма фақат!

Оллоҳ менга ёр бўлармикан? Васмияни кўрармикинман?

Абу Юсуф билан бўлган суҳбат таъбимни хира қилган бўлса-да, вақтни анча қисқартириб олгандим. То Абу Юсуф кўздан йўқолгунча кутиб турдим, сўнг йўлда давом этдим, йўқ, қанот боғлаб учдим. Мана, Васмияларнинг уйи, бамисоли бировнинг нозик қўли, “тезроқ келсанг-чи”, деб имлаётгандай у мени тобора ўзига тортмоқда эди.

Эшиккача бордим-да, бутунлай шалвираб қолдим ва худди ўтган галгидек узоқ вақтгача эшикни тақиллатишга журъатим етмади. Эшик очилди-ю, ҳавони хушбўй атир ҳиди тутди. Қаршимда Васмия турарди – худди самовий фаришта-нинг ўзи.

– Абдулла! – қичқариб юборди у севинчдан гул-гул яшнаб.

– Ҳа, бу мен. – Товушимда гина оҳанги бор эди.

Мен, ҳа, бу менман, ваъданг билан уйқуси ва тинчини ҳаром қилган, сен сира раҳм қилмайдиган, ниҳоят, учрашувга қачон келишингни билмоқ учун онаси-дан уйингга юборишини ялиниб-ёлборишга мажбур қилган ўша Абдулла бўламан, деб юборишимга бир баҳя қолди.

Бу барча гапларни Васмия кўзларимдан уқди-ю, ерга қаради.

– Хуш келибсан, Абдулла, хуш келибсан.

– Абдуллани унутдингми? – ғамгин оҳангда дедим мен.

– Худо ҳаққи, йўқ! Фақат...

– Нима “фақат?” Воз кечдингми?

– Йўқ!

– Нима бўлмаса?

– Қўрқаман, назаримда биров мени пойлаётгандай.

– Менга осонми? Ҳеч ўйламадингми?

– Мен доим сен тўғрингда ўйлайман. Лекин сира журъат қилолмадим.

– Қўрқма. Биз бирпасгина ўтирамыз, сен қайтиб келаверасан, – у хўрсиниб кўйди.

– Аини шу бугун тош кўйиб қўймоқчи бўлудим.

– Демак, тунда?..

Васмия жилмайиб бош ирғади.

– Тагин менга шунчаки тасалли бериб, ўзинг келмай қўймайсанми?

– Оллоҳ қасам! Бугун энг қулай пайт. Ойим қариндошларимизникига меҳмонга кетадилар, у ёқдан кеч, чарчаб қайтадилар. Мен ётиб ухлагунларича пойлаб тураман-да, аста уйдан чиқаман. Фақат биров билиб қолмаса бўлгани. Уйдагилар билиб қолишса, худди бошимни олишади.

– Оллоҳ ўзи мадад берсин. Ҳаммаси яхши бўлади. Биров кўрганда ҳам барибир танимайди. Қизлар ҳам, аёллар ҳам абода юзларини ёпиб юришади, ҳам-малари бир хил.

– Фақат сен мени шу яқин орада кутиб тур, бир ўзим йўлни тополмайман.

– Бўлмаса-чи.

Саватни узатар эканман, қўлимни Васмиянинг қўлига қўйдим. У қўлини тортиб олмади, фақат титраб кетди ва кўзини ерга олди. Қизарди. Мен унинг қўлини кўйиб юбордим, нигоҳим билан хафа бўлмаслигини ўтиндим. У ваъдасида туражагини билдириб, бош ирғаб қўйди.

Бечора Васмия! Бошқа қизлар каби у ҳам кўрқар эди ва менинг ундан хафа бўлишга ҳаққим йўқ эди. У ҳали ўн тўртга ҳам тўлмаганди. Мен эса зодагон оиласининг қизини унга муносиб бўлмаган, кимсан, Марюм Даллоланинг ўғли билан учрашувга чиқишини талаб қилаяпман! Жамиятимизнинг урф-одатлари бу қадар бешафқат бўлишига у айбдорми? Агар у келмаса, мен уни тушунишим, кечиришим ва яна учрашувга чиқишини пойлашим керак. Хаёлни чалғитиш керак, бугунги тун ҳақида ўйламаслик, ўзни қийнамаслик керак. Суюнишга ҳали эрта бўлса-да, умидни ҳам узиш керак эмас. Бўлганича бўлар. Ахир учрашувни орзу қилиш ва уни кутишнинг ўзи ҳам буюк бахт эмасми.

Уйга қайтар эканман, мен ўзимдан беҳуда хаёлларни қувишга ҳаракат қилардим: бир-бирига ёпишган уйларни, деразаларни бир-бир кўздан ўтказаман. Демак, ҳамма ухлапти ва Васмияни ҳеч ким пайқамайди. Қани энди то Васмия уйига қайтгунча мушуклар ҳам миёвламаса, чумчуқлар ҳам чирқилламай турса. Бўлмаса уни чўчитиб юборишади-да.

Афтидан, орзу тагин мен билан ҳазилмачоқ ўйнашга аҳд қилган кўринади. У юрагимни ҳам, шууримни ҳам маҳкам банди қилиб олиб, ўй ва ташвишлардан кўра ҳам кўпроқ қийнамоқда эди. Тасаввурим бисотидаги барча рангларни ишга солиб, бўлажак висол онларини чизмоқда эди. Фақат мен Васмияга нима

дейишимни билмасдим. Ҳар ҳолда у ҳам мен билан нималар тўғрисида гаплашишни тасаввур қилолмаса керак. Бахт олдида қуруқ сўзлар нима деган гап бўлибди! Хотирамда оз-оз учқунланиб учар ва учиб кетар эди сўзлар, биронтасини ҳам англаб етолмасдим, бошим қовоқдай шишиб, қулогимга ойимнинг гаплари чалинади: “У бой, зодагон оила қизи бўлса. Сен-чи, Марюм Даллоланинг боласисан. Фирт етим бўлиб туғилгансан”. Бироқ шу аснода Васмиянинг ойим овозини босиб кетувчи ваъдаси эсимга тушади. Бой оила қизи юрагининг тўрида бир камбағал йигитга бўлган севгисини асраб-авайлашини, барча чекловларга қарамасдан уни тутиб туришган чордевор ичидан қутулиб чиқишга тайёр эканини ойим билса эди.

Билмадим, бир ҳафта ичида сингиб кетган ҳидни ювиб ташлаш учун устимдан қанча сув қуйдим экан. Қоқ миямдан елкамнинг чуқуригача бўлган ҳар бир толани узоқ ишқаладим.

Ойим неча марталаб эшик қоқдилар:

– Абдулла, нима қилаяпсан у ерда?

– Ювинаяпман.

– Шунча узоқ-а? Худди тўй олдидан куёвтўрадай-а!

Дарҳақиқат, мен ўзимни куёвдай ҳис қилаётгандим.

– Тезроқ бўл, Абдулла! Ҳали нонга боришинг керак.

Нонга бориб келаман, ўйлардим мен, ойим билан овқатланаман, у уйқуга кетиши билан билдирмасдан уйдан чиқиб кетаман.

– Пахтадай оқарибсан ўзиям! – деди ойим бўғриққан юзимга назар солиб.

– Роса балиқ ҳиди сингиб кетган экан!

– Юзингни шилиб туширибсан-ку!

– Нақ қайноқ сувда ювиндим-да!

– Қушдай енгил тортган бўлсанг керак? – эркалаб деди ойим. Менинг бу тадорикларим сабабини ойим қаёқдан билсин.

Одатда Васмияларникига борганда киядиган янги кўйлакни эгнимга илаётганимда ойим сўраб қолди:

– Ясан-тусан қилаяпсанми?

– Менга шу кўйлак ёқади.

– Ёқса, кия қол.

Шундай дея ойим менга синовчан тикилди.

Мен ўзимга атир сепдим, сочимни чиройли қилиб тарадим.

– Йўл бўлсин? – ойим ҳайрон.

– Денгиз бўйини бир айланиб келай, жуда нафасим сиқилиб кетди.

– Тунда-я? Денгиз бўйида?..

– Денгиз билан дўстлашиб қолганман-ку. Наҳотки, билмасангиз!

– Фақат тезроқ қайт, хўпми?

– Хўп.

9

Борлиқ туннинг ҳарир қора чодрасига ўранган. Кўча жимжит. Фақат юлдузларгина уйғоқ: улар жўрттага йўлимни ёритмоқчи бўлиб ерга хира нур сочаётган ой – тун маликасини қўриқлайдилар.

Юрагимда ҳам севинч, ҳам ҳадик, ҳам бетоқатлик.

Лекин мен шошмай юриб бораяпман, мушукнинг думидан босиб олмасликка, чигирткани чўчитиб юбормасликка тиришаман. Уйларнинг деразалари ёпиқ, чироқлар ўчган. Одамлар ухлаяпти. Уларнинг кўз ва қулоқлари ҳам ухлаяпти. Енгил шабада қуриган япроқларни учирди-да, ҳавода айлантириб, яна аста ерга қўйди.

Мана, Васмия яшайдиган кўча. Мана, табаррук эшик. Кутиш онлари чидаб бўлмас даражада узоқ чўзилади. Ниҳоят, енгил шарпа эшитилди. Бу у... Васмия. Мен уни кўрмадим, аммо у эканини ҳис этдим – ўзининг қора шойи абосида. Қафасдан қутулиб чиққан қушдай у мен томон яқинлашиб келарди. Мана, у ёнимда.

Мен унинг дағ-дағ қалтираётган қўлини маҳкам сиқдим. Васмия қочиб кетади, деб кўрқдим. Асаби чидолмаса керак! У гуноҳдан, шафқатсиз Фаҳддан шунақанги кўрқардики! Оламдаги ҳамма нарсадан кўрқарди.

– Кўрқаяпсанми, Васмия?

– Кўрқаяпман!

Мен унинг қўлини маҳкамроқ сиқдим.

– Кўрқма! Ёнингда мен борман!

– Қандай қилиб чиқиб келганимни ҳам билмайман!

– Афсусланаёпсанми?

– Йўқ, лекин... ишқилиб, кўриб қолишмасмикан, деб кўрқаяпман.

– Денгиздан бошқа бизни ҳеч ким кўрмайди. Ё денгизни соғинмадингми?

– Жуда соғинганман! Айниқса, денгизни тунда кўришга интиқман.

Унинг овозида шодлик оҳанглари бор эди.

– Ҳозир шоҳиди бўласан. Энди бу ёғи узоқ эмас.

– Сувда оёқланг кечаман ҳамми?

– Кечасан, унда дур ҳам терасан, сув устида булутдай айланиб парвоз ҳам қиласан.

Биз деворга қапишганча тик турардик, жойимиздан жилишга журъат қилолмаётгандик.

– Қумда ўйнаймизми?

– Уй қурамыз.

– Кемачалар ҳам қурамыз. Лойдан болачалар ясаймиз.

Юрагим чертилган тордай садоланиб, ҳаприқиб кетди.

– Бўлди энди! Кетдик, Васмия!

– Сени балиқчилар билан денгизга боради, деб эшитаман. Балиқ тутишни ўрганиб олдингми?

– Ҳозирча йўқ! – суст-босиқ жавоб бердим мен ва шу заҳоти қўшиб қўйдим:

– Лекин ўрганиб оламан. Сен учун, Васмия! Ҳамма балиқларни тутаман-да, оёғинг тагига келтириб ташлайман. Хоҳлаганингни танлаб олаверасан!

Қиз ноз билан кулиб қўйди.

– Мен ҳар хил товланадиганини хоҳлайман!

– Ҳар хил товланадиганидан тутаман.

– Кейин, менга ўхшаган бўлсин!

– Худди ўшанақасидан тутаман!

– Кейин... сени севадиган бўлсин.

Васмия қўлимни аста сиқиб қўйди.

– Менга балиқнинг ҳам, сув парисининг ҳам севгиси керак эмас. Сенинг муҳаббатинг керак, ёлғиз сенинг!

Васмиянинг қўли шунақанги илиқ ва нафис эдики!

Биз кўчанинг охиригача юриб ўтганимиздан кейин мен Васмияга шипшидим:

– Энди мен олдинда бораман.

– Бир ўзим кўрқаман!

– Сен ёлғиз эмассан. Мен салгина олдинга ўтиб оламан.

– Мен барибир кўрқаман!

Менинг унга раҳмим келиб кетди, аммо бирга юриш хатарли эди. Мени маҳаллада билишарди, Васмияни эса билишмасди. Қора абосида уни ҳеч ким та-

нимаса-да, шубҳа уйғотиши тайин эди. Мен эсам суюқоёқ хотин билан учрашувга бораяпман, деб айтишим мумкин. Ҳамма эркаклар шундай қилишади. Уларнинг қувноқ маҳаллага олиб борадиган кўчадан ўтиб боришларини кўрар эдим.

Васмия кўлимга азбаройи қаттиқ ёпишиб олганидан уни зўрға ажратдим.

Энсиз йўлдан биз, ниҳоят, денгизга етиб келдик. Бизни олқишлаётгандек, у билинар-билинимас тебранар эди. Биздан кўрқувни аритиш учун минглаб қўллар билан кучоқлар, нафаси билан елпир эди. Неча йиллар айрилиқдан сўнг бизни кўриб ўзида йўқ суюнарни. Сув кўтарилган чоғларда баланд қоя камарларида майда балиқчалар ва турли жонзотлар паноҳ топар эди. Сув қайтганда эса у ерда кўчманчи қушлар ошиён қуради.

Бизлар ҳам шу қушлар мисоли эдик. Ёт нигоҳлардан, ҳатто бизни одамларга бориб чақиб бериши мумкин бўлган енгил эпкиндан қоя остида яширинишга қарор қилдик. Биз шундоқ қум устида ўтирар ва бир-биримизнинг кўзимизга қарашдан кўрқар эдик. Балки, ийманиш туфайлидир. Сўнг бармоқларимиз орасидан шопириб қумни ўйнай бошладик. Шунда бирдан бармоқларимиз чалкашиб кетди. Биз ҳаяжондан тош қотиб қолдик. Мен чўчибгина Васмиянинг ҳўл қўлини сиқиб қўйдим. Унинг узун қора сочлари кўлимга тегиб турарди. Сочлари шамолдан тўзиб, юзини, чақноқ кўзларини яширарди.

Мен оҳиста унинг юзидан сочларини суриб қўйдим, унинг кўзларига боқдим ва ўзимни бамисоли бу кўзлар қаърига сингиб кетаётгандек ҳис қилдим. “Мен сени севаман, Абдулла!” – Васмиянинг нигоҳида мен шу сўзларни уқдим ва мен ҳам нигоҳим билан жавоб қайтардим: “Мен ҳам сени севаман, Васмия!”

– Ҳали ҳам кўрқаяпсанми? – сўрадим мен.

– Билмадим... – хўрсинди Васмия. – Оз-моз. Нимадан кўрқаётганимни ўзим билмайман.

– Кўрқма. Кел, уй қураимиз.

Биз ҳўл қумларни бир жойга тўплай бошладик.

– Ихчамгина уйча қураимиз, – таклиф қилди Васмия.

– Яхшиси, каттакон уй қураимиз, – эътироз билдирдим мен.

– Иккаламизгами? – маънодор қилиб сўради у.

– Болалар-чи, улар қаерда туришади?

Васмия тараддудланди, у бундай саволни кутмаганди. Мен ҳозиргина биз қумдан тиклаган мана бу уйдек қўлнинг бир ҳаракати биланоқ бузиб бўлмайдиган ҳақиқий уй тўғрисида гапираётганимни у энди англаганди.

– Бизнинг кўп болаларимиз, ўғил ва қизларимиз бўлади, – давом этдим мен.

– Шунча исмни қаердан топамиз?

– Қизларимизни Васмия деб атаймиз. Мен буни олдиндан ўйлаб қўйганман.

Васмия завқланиб кулиб юборди:

– Ўғилларимизни-чи? Уларни ҳам Васмия деймизми?

– Йўқ, ўғилларга исмни сен ўйлаб топасан!

– Мен?

– Бўлмаса-чи. Қизларга мен, ўғилларга эса – сен.

– Ундай бўлса, мен ҳаммасини Абдулла деб атайман.

– Бўлади. Васмия ва Абдулла. Улар катта бўлишади ва бир-бирларини севишади. Абдулла – Васмияни ва...

– ...Васмия – Абдуллани, – мен учун Васмия кўшимча қилди.

Биз майда тошчаларни, чиғаноқларни, чўпларни териб тўплладик-да, дилга хуш ёқувчи сўзларни айтиб-айтиб уй қура бошладик: мана бу – бизнинг хонамиз, мана бу қизларники, мана бу – ўғилларники. Мана бу ерда меҳмонхона бўлади, ана у ерда ошхона, газхона, чўмилиш хонаси бўлади.

Кейин таёққа сувўтларни ўрадик-да, ҳовлининг қоқ ўртасига суқиб қўйдик.

- Мана бу ерда серсоя дарахт ўса қолсин, – деди Васмия.
- Йўқ, мевали хурмо дарахти.
- Болалар сояни яхши кўришади, – деди аччиғланиб Васмия.
- Хурмо – Оллоҳнинг неъматиди. Бунинг устига у тотли ва фойдали бўлади.

Васмия ён берди:

- Ўзинг биласан. Ишқилиб, соясида дам оладиган бўлсин-да.
- Болалар дарахт тагида ўйнаб, ойдада бир-бирларига ҳикоялар айтишсин.
- Эҳ, Абдулла, мен шундай уйим бўлишини жуда хоҳлардим.
- Рост айтасанми?

У бошини қуйи солди. Унинг нималар ўйлаётганини, кўнглидан нималар кечаётганини англашга ҳаракат қилиб мен унга қарардим.

- Васмия!
- А? – у сесканиб тушди.
- Келишга қандай юрагинг бўлди?

Васмия титраб кетди, ранги оқарди – афтидан, саволим унга ёқмаганди. Эҳтимол, мени ёмонлапти, деб ўйлаб пушаймон қилаётган бўлса керак. Мен бу ноқулайликни йўқотиш учун шошиб дедим:

– Мен билан учрашувга кўнглинг бормиди ё йўқмиди, шуни билмоқчи эдим, холос.

Васмия енгил нафас олиб, жилмайди, бошини сарак-сарак қилди.

– Демак, сен ҳам учрашмоқчи бўлгансан, уйимиз, бўлажак болаларимиз ҳақида орзу қилгансан, шундайми?

– Ҳм... Ҳа!.. Орзу қиламан!

Ниҳоят, кўнглим ўрнига тушди.

– Яхшиямки, отанг билан Фаҳд уйда йўқ, бўлмаса биз учрашолмасдик.

– Мен улардан ўлгудай қўрқаман.

– Ҳамма қизлар отаси билан акасидан қўрқади.

– Ўғил болаларга маза. Улар ҳеч кимдан қўрқишмайди.

– Нималар деясан? – сўрадим мен кулиб. – Мен аканг Фаҳддан жуда қўрқаман.

– Нима учун?

– Чунки у бой. Бойлар эса камбағалларни ёмон кўрадилар.

– Наҳотки? – Васмиянинг овозида ҳайрат оҳанги бор эди, орамизда тубсиз жар борлигини у айна дақиқаларда унутганди. – Бу менинг хаёлимга ҳам келган эмас.

– Хаёлингга келмаслигини биламан.

– Ҳамма одамлар бирдек.

– Шундай деб сен ўйлайсан. Бошқалар-чи?

– Бошқалар билан нима ишимиз бор?

– Ахир, биз одамлар орасида яшаймиз-ку. Сенинг қариндош-уруғларинг нима дейди?

– Сен мен билан қариндош-уруғларим тўғрисида нотўғри ўйлар экансан.

– Мен эмас, ҳаёт сени менга нотўғри кўз билан қарайди.

– Нега шунақа деб ўйлайсан?

– Мен ҳеч нарса ўйламайман. Ўзинг қара, мен, яъни Марюм Даллоланинг ўғли, эртага отангнинг олдига бораман-да, сизнинг қизингизга уйланмоқчиман, дейман.

– Нималар деясан ўзи? – Васмия қизариб кетди.

– Айтмоқчиманки, агар сенга уйланмоқчи бўлсам, нима бўлади?

У чуқур хўрсиниб, бошини қуйи солди.

– Отанг нима дейди? Онанг-чи? Мени жинидан ёмон кўрувчи аканг-чи? Одамлар нима дейди?

- Ойим сени яхши кўрадилар, отам ҳам...
- Яхши кўриш етмайди. Гийбатлардан, хурофотлардан устун бўлиш керак.
- Бу ерда гийбатга бало борми?
- “Бало борми” дейсанми? Бой билан камбағалнинг ўртасида тубсиз жарлик ётади. Ҳаёт шунақа. Бундан энг аввал камбағаллар азоб чекадилар.
- Абдулла, унақа дема!
- Мен бор гапни айтаяпман, Васмия!
- Шошмаслигинг керак, – бир оз сукунатдан сўнг деди Васмия.
- Шошаётганим йўқ, шунчаки мен ҳаммасини олдиндан биламан.
- Ҳозирча бу гапларни кўя тур! – унинг овозида илтижо оҳанги бор эди, юрагида аланга олган севинч ўти сўнганди.
- Жаҳлинг чиқмасин, Васмия. Мени кечир. Мен орзуларга қаттиқ берилиб кетдим.
- Нима, орзулар ҳеч қачон рўёбга чиқмайдими, Абдулла?
- Менинг сенга муҳаббатим орзу эмас. Лекин мен бошқа орзуларни ҳам рўёбга чиқишини истайман.

Гўё юлдузларни, ойни, шабадани гувоҳликка чақирмоқчи бўлгандай, Васмия тепага разм солди. Сўнг нигоҳини денгизга тикди.

Биз қояга суяниб ўтирардик. Бахтимизга ҳеч нарса халақит бермаётган эди, ҳеч нарса уни бўға олмайдигандек эди. На денгиз шовқини, на сувда сузиб юрган балиқ, на оёқ остидаги шовдироқ қум. Бу сониялар осудалигини бузишга ким ҳам журъат этарди? Кимнинг беибо нигоҳи бу жойларга етиб кела оларди?

Севинчимнинг чек-чегараси йўқ эди. Васмия шу ерда, ёнимда. Тун ўзининг чойшабини устимизга ташлаб қўйган, бизни ҳимоясига олган. Биз бир-биримизга беғубор, маъсум, гоҳо ҳеч қандай маъносиз сўзларни шивирлаб гапирардик. Биз вақт ҳақида эсдан чиқарган эдик, тунқоровул ва денгиз назорати ҳақида буткул унутгандик.

Бирдан... Узоқдан заиф шуъла пайдо бўлди. Васмия титраб кетди ва менга ёпишиб олди.

– Абдулла! – Унинг шивирлашида ожиз фарёд қулоғимга чалинди. Ундаги қўрқув менга ҳам ўтганди. Мен қотиб қолдим. Лекин ўша заҳоти ўзимни қўлга олдим.

– Кетдик!!!

Агар бизни бу ерда, денгиз бўйида, тагин тун чоғи кўриб қолишса, нима бўлишини ўйлашнинг ўзи даҳшат эди. Нур эса тобора яқинлашиб келарди.

– Кетдик дедим!

– Қаёққа?

Дарвоқе, қаёққа? Қаршида – қоя. Унга яшириниб бўлмасди. Қаёққа қочиш мумкин?

Олдинда денгиз қорайиб кўринарди. Балиқлар ва чиғаноқлар маскани, очилмаган сирлар ва куйланмаган қўшиқлар паноҳгоҳи. Ёруғ ёрқинроқ бўлиб борарди.

– Мен денгизга яширинаман! – шивирлади Васмия.

Руҳим чўкиб кетди.

– Ахир сен...

Васмия мендан юлқиниб чиқди:

– Ўйлаб ўтирадиган вақт эмас. Улар келиб қолишди!

– Ахир сен... – Гапимни тугатолмадим. Васмия қочиб кетди. Ахир у на шўнғишни, на сузишни билар эди-ку!

Васмия денгизга яширинди, энди мен унинг на нозиккина қаддини, на елкасига ёйилган сочини кўрардим. У бамисоли каптардек “парр” этиб учди-ю кет-

ди. Ваҳима бало-қазодек бостириб келарди. Нур эса жуда ҳам яқин келиб қолганди. Севишганларни чўчитиб айланиб юрган бу тунги назоратчи эди.

Мен Васмия денгизга кирган ҳалиги жойдан сал нарига бориб, қалтироғимни босиш ниятида қоя ёнига чўқдим. Сўраб қолишса, тунлари денгиз бўйида сайр қилишни яхши кўраман дейман-қўяман. Улар кетиши билан Васмияни уйига қузатиб қўяман, вассалом.

Мен бир оз тинчландим. Бироқ Васмия қўлини суғуриб қочганда юрагимни тиглаган туйғу ҳамон ўтиб кетмаганди. Қулоғимда эса сув қулқуллаётгандек туюлмоқда эди...

Чироқ нури кўзимга урилди.

– Сен бу ерда бир ўзингмисан?

Назаримда акс-садо бу саволни минг карра қайтаргандек бўлди.

– Бир ўзим, – жавоб бердим мен ўзимни дадил тутиб, сўнг беихтиёр денгизга қараб қўйдим. Қиттаккина ҳаракат, сувнинг биргина чапиллаши сезилдими, таъмом, ҳаммаси фош бўлади.

– Тунда бу ерда нима қилиб юрибсан? Топган вақтини...

Мен индамадим.

– Тур ўрнингдан, эшшак, қани, жавоб бер! – ўкирди назоратчи.

Мен ўрнимдан турдим, лекин ҳеч нарса деб жавоб бермадим. Фикримни ҳеч бир жойга тўплаёлмаётгандим.

– Гапир! Тунда бу ерда нима қилиб юрибсан? – такрорлади назоратчи.

Даҳшатдан ерга ағдарилиб тушмасликка ҳаракат қилиб, гудрандим:

– Уйқум келмаяпти. Бир айланиб келай дедим.

– Уйинг шу яқин-атрофдами?

– Яқин. – Мен қўлим билан кўрсатдим.

– Демак, бу ерда бир ўзингсан, шундайми?

Савол дағдағадай жарангларди. Томоғим хиппа бўғилиб қолган, бироқ бир амаллаб жавоб қайтардим:

– Албатта, бир ўзим.

Назоратчи у ёқ-бу ёққа кўз югуртирди. У ҳамон ҳавода анқиб турган висол исини итларга хос димоқ билан туйганидек, сирни фош этиш ниятида кетмай турарди. Бироқ сирни денгиз ўз қаърига яширган. Тўлқинлар Васмияга мурувват кўрсатмоқда эди: на бирон товуш, на шивир, на “ух” деган нафас қулоққа чалинарди.

Назоратчи йўталиб олди-да, кетишга чоғланди, бироқ бирдан ўгирилиб деди:

– Уйга жўна!

– Ҳозир кетаман.

– Бундан кейин бу ерда қорангни кўрмай!

– Хўп бўлади!

У тезгина кўздан йўқолди. Мен ўзимни худди уйга кетаётгандек қилиб кўрсатдим, бироқ фонар ёруғи ғойиб бўлиши ҳамон ўйлаб-нетиб ўтирмай ўзимни денгизга отдим.

10

Оёқларим ўзимга бўйсунмасди. Худди қанот ўсиб чиққандай севгилимга ёрдамга учиб кетаяпман. Денгиз Васмияни яшириб, муҳаббатимизни шармандалиқдан сақлаб қолганди. Васмияни чойшабдай яшириб олган тўлқинларни босмаслик учун мен бамисоли сув узра парвоз қилиб кетаётгандайман.

Қани Васмия? Унга нима бўлди? Ҳозир у сув остидан сапчиб чиқади-ю, но-зик қўлларини мен томон чўзади! Ёки ёвуз кўзлардан беркиниб, мени кутиб ўти-

раверармикан? Қаердасан, Васмия? Мана бу тўлқин остидамисан? Ёки анавинингми? Ҳой, тўлқинлар! Бир нима десангиз-чи! Кўпигингизни итқитинг-да, кулогимга айтинг: маҳбубанг бу ерда, сенинг қачон келишингни ва қўлларингда кўтариб, ой ёритиб турган ва сарин шабада эсаётган қоя олдига, ҳаёт истиқболига олиб чиқишингни кутмоқда денг!

Мен белимгача сувга тушдим-да, кафтларим билан уриб-уриб чақира бошладим:

– Васмия! Васмия!

Алам тўла товушим титрар, бўшлиққа сингиб кетмоқда эди. Кейин сувга шўнғидим, сув тубини титкилаб, тўлқинлар билан олишарканман:

– Васмия! Васмия! Чиқ! Ҳеч ким йўқ! – деб чақирардим.

Сас-садо йўқ. Сув ҳам чапилламас эди. Чор атрофни зулмат қаърига тортган. Зулмат юрагимга ўрмалаб кирди. Ҳатто денгиз кўпиклари ҳам қорайиб кетганди. Ўқтин-ўқтин юлдузлар ёруғида кўпик оқаришиб кўриниб қоларди. Тўсатдан абога кўзим тушди. Тўлқинлар уни аёвсиз тортқилар, гоҳ ёйиб юборса, гоҳ думалоқ қилиб ўрарди...

Мен абони тутдим-да, кўксимга босдим. Ниҳоят, Васмия кўркувини босиб олган эди ва сувдан чиқиб келганди. Лекин бу Васмия эмас, бор-йўғи або эди. Демак, Васмия шу атрофда. Мен сувга шўнғидим ва... уни топдим! Титроқ қўлларим билан кўтардим. У пардай енгил эди. Юзини силадим.

– Васмия, кетамиз энди.

У жим эди.

– Васмия, бир нарса де! Кетайлик тезроқ!

Мен уни силкита бошладим. У кўзини очмас, ингранмас, қилт этмасди. Мен Васмияни қучоқлаб, худди телбадай ёлворардим:

– Кўзингни оч, маҳбубам! – унинг ўлганига ишонгим келмас, буни хоҳламасдим ҳам. Мен Васмияни қаттиқ силтадим, ҳатто гул ҳам дахл қилмаган (бу – аниқ!) юзини шап-шап урдим. Унинг ойдай жамолида даҳшат ифодаси қотиб қолганди: афтидан, у ҳаво олиш учун бошини чиқарган-да, яна сув остига яширган. Шундан то зийрак назоратчи ўзининг жонга тегар сўроқларини тугатмагунча нафас олмай ўша ерда ўтираверган. Бироқ ҳаво етишмаган. Натижада бизлар шу қадар севган, бахтимизни кўз-кўз қилиб келган денгиз Васмия учун қабрга айланган.

Мен денгизни ёмон кўриб қолгандим. Тўлқинлар устимга ёпирилиб келар, аямай саваларди, мен эса жон-жаҳдим билан қичқирардим:

– Сен – итдан тарқагансан! Ифлосдан тарқагансан! Кўргани кўзим йўқ сени! Ўзим бахтли бўлай деб севгилимни ўғирлаб олдингми! У бўлса сенга пок ниятлар билан келиб эди! Сен қувончимни тортиб олдинг! Ажалинг еткур!

Қўли қўлим устида турганида тириклигида Васмияни қучишга журъат қилмагандим, у эса менинг эркалашимни кутарди, энди бўлса унинг жасадини бағримда қучоқлаб ўтирардим. Илгари ҳатто шабада силамаган ҳўл сочларидан, муздек пешонасидан, юзларидан, лабларидан ўпар эдим.

Денгиз! Васмия сени ҳаётнинг ўзидек севар эди, бизнинг бахтимизни деб севар эди. Лекин сен унга панд бердинг, айна гуллаб турган ёшлигида жувонмарг қилдинг. Фақат тўлқинлар, қум ва чиғаноқларгина билади бу сирни. Эртага қуёш чиқади-ю, бироқ у Васмияни кўрмайди, ўзининг нурли қўллари билан унга тўқнашмайди. “Ана у, сизнинг қизингиз! Зодагон оиладан чиққан қиз! У тунда висолга ошиқаётган эди! Лекин денгиз гуноҳкор қизнинг жонига зомин бўлди!” деб қичқиролмайди.

Лекин қуёшдан ташқари яна назоратчи ҳам бор. Эрталаб одамлар воқеадан

хабардор бўлганларида у мени денгиз бўйида кўрганини эслайди ва ҳаммасини тушунади. Қандай шармандалик! Васмия учрашувга қочиб чиқибди! Тагин ким билан? Марюмнинг ўғли билан! Исқирт тиланчи Марюм Даллоланинг ўғли билан! Заҳарли тиллар ҳатто марҳумни ҳам аяб ўтирмайдилар. Тагин ор-номусли оиланинг қизи эмиш! Отаси билан акасининг уйда йўқлигидан, онасининг ҳеч нарсани ўйламай ухлаб ётганидан фойдаланиб, шартта чиқиб кетибди.

Мен-чи? Мен шу ерда эдим! Чўккан қизни қумга итқитадилар. Нега энди? Ахир мен унинг номусига тегмаган ёки қонини тўккан бўлмасам. Йўқ, Васмия! Сен денгиздан чиқмайсан. У сени кўзи қиймайди. Сени яширади. Сенинг сўнги кўнимгоҳинг бўлади.

Мен ўрнимдан турдим, Васмияни кўксимга босдим. Кўзларимдан шашқатор ёш қуйиларди. Бўйнимгача сувга тушдим-да, шўнғидим ва Васмияни қўйиб юбордим, ҳар икки дунёда руҳини ўзинг қўлла, деб Оллоҳ таолодан илтижо қилдим.

Қайғудан адои тамом бўлганча қирғоққа қайтдим. Денгиз кўзимга балодай кўришиб қолган бўлса-да, мен унга тавалло қилдим:

– Маҳбубамни эҳтиёт қил, абадий асраб-авайла, мурувватли бўл!

Мен сени ҳеч қачон ташлаб кетмайман, бу ерда менинг муҳаббатим дафн этилган. Васмияга балиқ тутиб бериш учун мен балиқчи бўламан. Ҳар бир балиқчада менга унинг сиймоси намоен бўлиб туражак.

Васмияни мен учун эҳтиёт қил, эй денгиз! Уни бағрингга ол! Қирғоққа чиқариб ташлама. Унга айт, мен уни ҳеч қачон унутмайман.

Биз сенинг ҳузурингга зўр умид билан келган эдик, эй денгиз! Бўлажак уйимизни тиклаган эдик, ҳовлига дарахт ўтқазгандик. Лекин сен уни бамисоли жонсиз чиғаноқдек ўз қаърингга жойлаб олдинг.

Бундан кейин ҳам сени севаман, денгиз. Ҳам нафрат қилажакман! Ҳам алқажакман, ҳам қарғаяжакман! Васмия сенинг қалбингда қолажак, сен эса – менинг қалбимда.

Мотамдан силлам қуриганча қум устида ётар эдим, на фарёд қилишга ва на кўрқувни ҳайдашга мажолим етарди.

Нима қилиш керак? Нима тадбир кўришим керак? Эртага нима бўлади? Умм Васмия уйғонади, қараса, ёнида қизи йўқ, уни чақира бошлайди, ҳеч ким садо бермайди. У оёқяланг югуриб ҳовлига чиқади. У ҳамма жойни қидириб чиқади, ҳатто паррандахонагача бориб кўради. Телбаларча кўчага отилади, бошида рўмоли ҳам йўқ, одамларни ёрдамга чақириб, айюҳаннос солади.

Кетиш керак. Бу лаънати жойдан узоқроқ кетиш керак. Шуни ўйлаб, оёғимни кўлимга олиб югура кетдим. Тезроқ уйга бориб олсам бўлгани. Васмиянинг ҳўл абосини пинжимга қисганча кўзимда Васмиянинг муҳрланиб қолган жонсиз чеҳрасини сезиб қолишлари мумкин, деган ўйдан титраб-қақшаганча ҳансираб чопардим. Қий-чув кўтарилади, ҳамма воқеадан хабар топади.

Кўчанинг кимсасизлиги ва сукунати мени таъқиб қилар эди, ёлғизликни чуқурроқ ҳис этишга, Васмияни денгизга қурбон қилгани мен олиб келганимни ўйлашга мажбур ётар эди. Ортимдан нам излар қолдириб чошиб борардим – кийимимдан сув оқар эди.

Васмия билан бирга ўлиб кетишим керак эди, бу баттол оламда бизни фақат ажалгина бирлаштира оларди.

Уйга қандай етиб қолганимни билмайман. Ойимнинг тирик эканини кўриб энгил тортдим. Демак, менинг Васмияни дафн этганим тушига кирмабди. Акс ҳолда ойим тирик қолмаган бўларди.

Ойим ҳали ухлаб ётарди. Бирдан ойим кўлини менинг каравотимга узатди. Каравот бўш эди. Шунда у бошини кўтариб қаради ва менинг дераза олдида турганимни кўрди.

– Абдулла!

Нафасим ичимга тушиб кетди.

– Абдулла!

Мен чурқ этмадим. Ойим ўрнидан турди-да, келиб ёнимга ўтирди. Оз бўлса-да тинчланиш, ўзимга келиб олиш учун уни бағримга босгим келиб кетди.

– Абдулла, нима бўлди сенга?

Мен бир оғиз ҳам сўз айтмадим, фақат қоронғида эласгина кўриниб турган онамнинг қиёфасига қарадим. Сўнг ҳар доимгидек бошимни унинг кўксига босдим, одатда дилгир бўлганимда, бирон нарсадан кўрқиб ё изтироб чекканимда шундай қилар эдим. Бирон жойга яширинишни, бўлиб ўтган нарсаларни унутишни истардим. Барчасини бир бошдан айтиб беришга журъатим етармикан? Лекин ҳеч нарсани яшириш мумкин эмасди. Фақат ойимгина мени тушуниши мумкин. Фақат у ёрдам бериши мумкин.

– Тинчликми ўзи, Абдулла?

Азбаройи изтироб ва қайғунинг зўридан қаттиқ эзилган ҳолда ойимнинг илиқ ва юмшоқ қўлидан тутдим-у, кўзимдан дув ёш қуйилди.

– Ойижон, ойижон, нима бўлганини тасаввур ҳам қилолмайсиз.

– Ё Оллоҳ, хўш, нима бўлди, гапир тезроқ.

– Менинг маҳбубам энди йўқ.

Мен ойимнинг оёғига йиқилиб, ўпа кетдим.

– Гапирсанг-чи! Онагинангнинг бошига тағин не савдони бошлаб келдинг?

– Жуда катта... бахтсизлик юз берди!

Шу пайт қўлимдаги ҳамон сув томиб турган абони кўриб қолди, уни қўлга олиб тўғриларкан:

– Ё Оллоҳ! Бу Васмиянинг абоси-ку! – деди нигоҳи жиддийлашиб.

– Ҳа, бу унинг абоси!

Шу сўзларни айтишим билан вужудимда бир енгиллик ҳис этдим.

– Сенинг қўлингга қандай тушиб қолди?

– Биласизми, Васмия...

– Васмия?!

Ойим қулоқларига ишонмасди. Рост-да, кошки бу ишонадиган гап бўлса.

– Абдулла, нимани айтмоқчисан?

– Сиз ишоналмайдиган гапни!

Мен ерга қарадим.

– Сен Васмия билан биргамидинг?

Мен “ҳа” дегандек бош ирғадим.

– Тунда-я? Қандай қилиб бирга бўласан?

Бизнинг учрашувимиз мумкинлигига ҳатто ойим ишонмаяпти.

Мен жаҳлим чиқиб қичқирдим:

– Ҳа, ҳа! Васмия, тагли-тахтли ота-онадан бўлган қиз мендай бир камбағал, кимсан, Марюм Даллоланинг ўғли билан учрашувга келди. Ҳа... мана шу тунда.

– Ё тавба, эсини еганми у қиз? Сен ҳам эсингни ебсан!

Ойим мени силталай кетди. Унинг кўз ёши ювган чеҳрасидан ҳайрат, даҳшат, ғазаб, дард – барчасини баравар уқиб турардим. Ойимга бундай азоб бергунча ўлиб кетганим минг карра афзал эди. У оҳ-воҳ қилар, саннар эди.

– Ойижон, кечиринг мени! – шивирлаб дедим мен.

Ойим, тишини тишига босиб, сочимдан тутамлаб, ғазаб билан деди:

– Нима қилиб қўйдинг? Қизнинг номусига теккандирсан-да!

– Йўқ, ойи. Унга қўлимнинг учини ҳам теккизганим йўқ. Худо урсин!

– Нима бўлди бўлмаса? Гапир!

– У ҳалок бўлди!

Ойим ерга чўка бошлади ва дағ-дағ қалтираб қўлимга ёпишди.

– Нима дединг?..

– У чўкиб кетди!

Ойим ҳеч нарса демади. Худди эс-ҳушидан жудо бўлгандек эди. Мен уни сира бундай ҳолда кўрмаган эдим.

– Ойи! Ойижон!

Ойим жавоб қилмади. Инграниб йиғлаганидан вужуди силкинарди. Мен ойимни кучоқлаб олдим ва тасалли бера бошладим.

– Ойи, менда айб йўқ, унинг ўзи... у...

– У? Балки сендирсан? Нимага у чўкиб кетади?

Шундан кейин ойим башарамга тарсакилар ёғдира, бошимни дераза раҳига ура кетди. Тўхтовсиз қарғарди. Кўз ўнгимда ҳамма нарса аралаш-қуралаш бўлиб кетди. Гоҳ тепада бўламан, гоҳ пастга тушаман, гўё ўткир найзалар санчилгандек бошим ловуллаб қақшарди.

Қанча вақт ҳушсиз ётганимни билмайман. Ўзимга келганимда эса ойим мени қўлида тутиб турар, юзимга сув сепиб, силтар эди.

– Абдулла! Кўзингни очсанг-чи!

Балки буларнинг барини тушимда кўргандирман?

Бироқ ойимнинг йиғламсираган юзидан билдимки, булар туш эмас, ўнгим эди. У Васмия исмини тилга олиши ҳамон мен ҳаммасини эсладим. Бўлиб ўтган фожиадан далил сифатида Васмиянинг гижимланган ҳўл абоси эгасига мотам тутгандек олдимда ётарди.

– Энди нима қиламан, ойи? Васмия йўқ бошқа...

– Биз-чи? Бизни ўйладингми? Биз ҳам тамом бўламиз! Биз тўғримизда одамлар нималар демайди энди? Наҳотки ҳеч нарса қилиб бўлмади ўшанда? – Ойимнинг овозида ғазаб оҳанги бор эди.

Мен тикка қараб жавоб бердим:

– Таъна ва дашномлар фойдасиз. Бирор нарса қилиш керак!

– Ҳа, бир нарса қилиш керак, – маъқуллади ойим. – Лекин фақат сени деб! Сен икки бора гуноҳкорсан! Шўрлик қиз учун! Унинг ота-онаси учун! Улар бизга шунақанги меҳрибон эдиларки. Сен бўлсанг, уларнинг қизини ўлдириб, марҳаматли қўлини силтаб ташладинг.

– Мен уни севардим, ойи!

– Демак, сен уни виждонан қадрлашинг керак эди, икки бора кўп қадрлашинг керак эди. Севган одам севгилисига озор етказмайди...

– Оллоҳ шоҳид, мен айбдор эмасман! У кўрқиб кетди-да, денгизга яширинди. То мен уни қидириб топгунча, сув ютиб қолибди.

– Барчаси Оллоҳнинг иродаси! Шўрлик Васмия! Мурғаккина қиз нобуд бўлиб ўтирса-я. Унинг ўрнида сен бўлганингда, Абдулла... – Ойим, чуқур уҳ тортдилар. – Энди унинг бечора онаси қандай қилади? Отаси-чи? Акаси-чи? Яхшиямки, улар ҳозир йўқ. Бўлмаса...

– Нима қилишим керак, ойи? Мени қутқаринг!

– Оллоҳ ўзи мадад бергай. Бирон нарса ўйлаб топарман!

– Нима ўйлаб топишингиз мумкин?

– Ишинг бўлмасин... Яхшиси, ётиб ухла! Агар ухлаёлсанг, албатта. Сенга ўхшаганларнинг кўнгли хотиржам бўлмайди.

– Бир нарса қилинг, ойи...

– Жим бўл! Ўйланг дейсан-у, ўйлагани қўймайсан.

Дилимда кичиккина умид ниш урди. Ойим ўзини йўқотиб қўймади. Умм Васмия ва Васмиянинг ўзини, унинг қариндош-уруғлари-ю, мени ойим исноддан сақлаб қолади.

Ойим нима қилмоқчи бўлаётганийкин-а?

Тонг ота бошлади. Муаззинлар товуши юрагимга тасалли берди. Оллоҳдан умидим. Оллоҳ Васмияни ҳимоя қилади. У мурувватли. Васмиянинг номусини сақлаб қолиш учун ойим қўлидан келган ҳамма ишни қилади. Ўзи сўз берди.

Ойим хонада бир оз юрди-да, сўнг жойнамозни ёзиб, узоқ ва астойдил намоз ўқиди. Афтидан, нима қилиш кераклигини дилда пишитиб олди. Кўриниши хотиржам эди. Тун бўйи мижжа қоқмади. Мен ётмай, дераза олдида ўтирардим.

– Бор, намоз ўқи, – амрона дедилар ойим. – Оллоҳдан уни раҳматига олишини сўра.

– Эй Оллоҳ, унга раҳм қил! Ёвуз кўзлар тушмаслиги учун уни денгизда қолдир. Раҳм қил, кечир уни! Муҳаббатнинг кўзи кўр бўлади дейишади. Бундан кейин биз сенга асло шаккоклик қилмагаймиз.

Намоз ўқиб бўлганидан кейин ойим менга деди:

– Мен ҳозир Васмияларнинг уйига бораман.

– Ҳали кун чиққани йўқ-ку.

– Шарманда бўлмаслик учун одамлар уйғонмай туриб бориш керак.

– Нима қилмоқчисиз?

– Ишинг бўлмасин.

Ойим шоша-пиша тескари ағдарилган абони кийди. Бечора! Шу аснода у уяси бузилган қушга ўхшарди. Тезда кир буюмларни йиғиб, серямоқ сумкага жойлади-да, мен томон ўгирилди:

– Қани у? Буёққа бер!..

Мен тушунмадим.

– Қани Васмиянинг абоси?

Тун бўйи абони қўлимдан туширмаган эдим. У қуриб қолганди. Ойим уни олганида худди кўксимдан юрагимни суғуриб олгандек ҳис қилдим ўзимни.

– Эй Оллоҳ, қизгинанинг руҳи покини ўзинг сақлагайсан, – шивирладилар абони сумкага тиқаркан, сўнг мен томон юзланиб деди: – менга қара, Абдулла!.. Кун чиқиши билан Васмияларникига кел!

– Нимага?

– Сени ҳамма кўрсин.

Мен ҳеч нарсани тушунолмадим, ойим эса давом этарди:

– Яхшилаб қулоқ сол. Худо кўрсатмасин, бирон-бир ҳаракатинг ё бежо сўзинг билан сиригини сездириб қўйма. Ҳар қанча оғир бўлмасин, чурқ этмайсан!

Шундай дея ойим эшикни қарс ёпиб чиқиб кетди. Мен оғиз жуфтлаганча қолавердим.

Қуёш дастлабки нурларини сочар-сочмас Васмияларникига етиб келдим. Тонг бева аёлнинг чеҳрасидай губорли ва мунгли эди. Вужудимни шубҳа ва қўрқув чулғаган кўйи тупроқли йўлдан кетиб бораяпман. Қайғу бамисоли қон каби томирларимда югурар ва бир умрлик ҳамроҳим бўлиб қолганди.

Васмияларникига олиб борадиган йўл бугун ниҳоятда азобли эди! Илгарилари Васмияни лоақал бирровгина кўриш учун бу ердан қанот боғлаб қушдек учар эдим. Гуллар тўшалган йўлдан мени бахт етаклаб кетгувчи эди.

Бугун-чи?! Мусибатдан эзилган ва адоён тамом бўлган ҳолда одимлаб бораётирман. Ҳатто бахтли кунлар ҳақидаги хотиралар ҳам азоб бермоқда. Васмиялар уйига олиб борувчи йўлга энди тиконлар тўшалган. Бироқ ойим мени қутқаришга ваъда берди ва мен тақдиримни ойимга ишониб топширдим.

Васмия турадиган кўчага етгач, мен кутмаган бир ҳолда ҳали вақт эрта бўлишига қарамай, туманот одамга кўзим тушди: эркаклар, аёллар, оёқлари шудрингдан ҳўл ва чанг қоплаган болалар.

– Нима бўпти? – сўрадим мен ҳеч нима билмагандек.

– Ҳаммаси Оллоҳнинг иродаси! – хаста овозда жавоб берди қандайдир чол.

Бирдан қулоғимга фарёд чалинди ва мен ойимни кўрдим. У абосиз ва рўмолсиз эди. Чанг босган оппоқ сочи тўзиган. Аёллар унинг ҳар бир сўзини увол қилмай эшитар ва эшитган сайин юраклари қушча қанотидек патирлар эди.

– Ростданми, Умм Абдулла?

– Оллоҳ урсин, мусибат юз берди. Уни тўлқин суриб кетди. Қизгина нобуд бўлди. Қаёқдан ҳам унинг бошини юганин обора қолувдик-а! Уни денгизга олиб бормай биз ўлайлик-а!

Бир аёл ҳозиргина келган бошқа аёлга тушунтирди:

– Умм Абдулла билан Умм Васмия кун чиқмай кир югани денгизга боришибди, бошини ювиб қўямиз, деб Васмиyani ҳам бирга олиб олишган экан. Қизгинани тўлқин суриб кетибди.

– Уни қутқариш учун ўзимни сувга отдим, сал бўлмаса ўзим ҳам чўкиб кетаёдим, – ҳикоя қиларди ойим. – Вой бешафқат, зolim денгиз-а, Васмиядай ҳуриликони коминга тортиб кетди-я! Во дариғо! Энди Умм Васмия нима қилади!

Демак, ойим ҳамма гапни айтиб берган. Йўқ! Ойим ёлғонлаган. Умм Васмия эса қизининг абосини кўриб, она номусини ҳимоя қилиш ва эри олдида ўзини оқлаш учун шовқин кўтаришдан тийилган. Одамлар ҳам ишонишган. Ишонмай ҳам нима қилишсин?

Васмия ҳақида ким ҳам ёмон хаёлга борарди? Ор-номусли оиланинг қизи бўлса, доим ўраниб-чирманиб юрган бўлса, ҳатто қушлар қандай учишини кўрмаган-ку. Номаҳрамлар кўзидан яшириш учун ойиси уни бошини ювиб қўйгани кун чиқмай денгиз бўйига олиб борган.

Қолаверса, ойимнинг гапига ҳамма ишонар эди, чунки уни жуда кўплаб хонадонларда билишарди-да.

Одамлар орасидан ўтиб ойимга яқинлашдим ва бориб пинжига суқилдим, йиғидан қизарган кўзларига миннатдорона боқдим.

Ойи! Ойижонгинам! Сиз ҳар доим дунёдаги энг оқила аёл бўлиб келгансиз! Сиз мени қандай ҳимоя қилишни доим ўрнига қўйиб қўясиз. Умм Васмия ҳам менга зўр мурувват кўрсатди.

Ойим халойиқ орасидан чиқиб, Васмияларнинг уйига кирди, у ердаги йўлакда одамлар ивирсир эди.

– Мен сенинг ёнингданам, Умм Васмия! – ойим бу сўзни шунчалик баланд овозда айтдики, мен ҳатто сесканиб тушдим.

Кўйлагимнинг бари билан юзимдан чанг ва ёшни артиб, карахт бир ҳолда жуфтакни ростлаб қолдим. Энди бу ёқларни елкамнинг чуқури кўрсин! Бу маҳалла менинг пок муҳаббатимнинг ва севгим ўлимнинг гувоҳи эди.

11

“Уйга қайтиб бормаيمان!” – деди у ўзига-ўзи. У “Крейсер”да бир ўзи, ўз дард-алами билан ёлғиз эди. У денгизга, тўр устида ўйнаётган қалқига қараркан, бу гал ўлжа яхши бўлишини юракдан ҳис этди.

Осмонда танҳо ташландиқ уйга ўхшаб ҳеч кимга керак бўлмаган бир юлдуз милтилади. Худди шу юлдуздайин у ҳам яккаю танҳо эди, Васмия билан, унинг уйи билан ҳамшиликка хайрлашиб чиқиб келган пайтдан буён. Кун ўтган сайин ёлғизликни кўпроқ ҳис қилмоқда эди.

Тунда айниқса ёлғизлиги жуда-жуда билинарди. Хотирасида унинг учун азиз бўлган одамлар: уни деб бир кечанинг ўзидаёқ сочлари оппоқ оқариб кетган онаси, ҳар доим қувноқ ва меҳрибон Умм Васмия ва албатта гўзал ва юрагига муҳрланган Васмиyaning сиймолари бир-бир гавдаланар эди. У Васмиyani болалигидан, қимматбаҳо узукларидан завқланган пайтларидан эсларди. Енгил шабада

тим-қора сочларини ўйнаган, ёноқларида бамисоли атиргуллар қийғос очилган дуркунлик чоғлари хотирига келарди. Қизгинани ажал комига тортиб кетган ўша машъум дам кўз олдида намоён бўларди. У дўстларини ҳам эсларди. Ҳатто ёмон кўрган одамлари: жоҳил Фаҳдни, қачон қараса жанжал кўтарадиган хотинини ҳам. У энди хотини олдига изини босмайди. Ўла-ўлгунча.

Унинг икки кўзи денгизда – у ерда тўр бор. Хаёлот ва хотиралар бирин-бирин шуурини забт этади. “Битта қўшиқ айтиб бер, Абдулла!” – илтимос қилишади дўстлари. У қўшиқ куйлайди, бироқ овози эшитилаяптими, йўқми, уни тунгги шамол босиб кетаяптими, буни билмасди.

Унинг рўбарўсида денгиз ястаниб ётибди, тўлқинлар севгилисиде боши узра мавжланади. Уларнинг босиқ шивирлашларида Васмиянинг нозик, муҳаббат тўла овози эшитилгандай бўлади. Абдулла эса жон қулоғи билан тинглайди. Васмия унга тасалли бермоқчи, қийналган жонидаги дардни аритмоқчи бўлади. Уни яна болалигига қайтармоқчи, бошқатдан ўсиб, вояга етказмоқчи бўлди. Унинг миясида биргина фикр ўралашгани-ўралашган:

“Васмия денгиздан чиқиб келармикан? Балки, соғинч азобида тўлғаниб, у балиқлар билан сузиб юргандир ва эрта айрилгани ҳаётга қайтишни орзу қилаётгандир? Борди-ю, қайтиб келса, у Абдуллани яна аввалгидек севармикан? У-чи, Абдулла? Васмиянинг таг-туғли хонадон қизи, ўзининг Марюм Даллоланинг ўғли эканини унута олармикан? Ахир у соф муҳаббатни тан олишмайдиган жойга қайтиб келади-да. Унинг муҳаббати чек-чегара билмасди!

Қайт, Васмия! Мен сени узоқ-узоқларга олиб кетаман. У ёқда сени ҳеч ким, ҳатто қариндош-уруғларинг ҳам билмайди. Биз иккаламиз бирга, жонимизни жонимизга пайванд этиб, ёт кўзлардан, тақиқлардан четда яшаймиз. Эркин қушлардай яшаймиз”.

Эвоҳ... У уф тортиб қўйди-да, асл ҳолатига қайтди. Шунчалик ҳам орзуларга берилиб кетаркан одам! Ўликлар қайтмайдилар. Қани энди бир тўйиб ухлаб олса. У қўлнинг денгизга ботириб, юзига сув сачратди. Димоғига шўр ҳид урилди. Бу тун у Васмияни албатта кўради. У балиқларга қўшилиб тўрга тушади. Бу энг ажойиб ўлжа бўлади.

Сўлим шабададан вужуди енгил титрарди. Тўлқинлар шовқини ичида унга онасининг қачонлардир болалигида аллаловчи овози эшитилгандай бўлди. Борлигини заифлик чулғаб, кўзлари юмилиб кетмоқда эди.

У кўкраги билан “Крейсер” бортига ётиб олди-да, бошини осилтириб, тўрни кузата бошлади. Ишқилиб, ухлаб қолмаса, Васмияни назардан қочириб юбормаса бўлгани. Йўқса, Васмия ундан хафа бўлади-да, уйғотмасдан кетиб қолади. Мени унутиб, бошқасини севиб қолибди, деб ўйлайди ва бошқа ҳеч қачон қайтиб келмайди. У эса Васмияни деб, унинг ягона паноҳқори бўлмиш денгизни деб, ҳар тун шу ерда.

У қулайроқ ўрнашиб олди. Кўпиклар тўзони қўрғошиндай оғир қовоқларига келиб уриллар, аммо тобора босиб келаётган уйқуни ҳайдаёлмас эди.

Ҳамма нарса тун қўйнида уларди. Унинг нафаси денгиз нафаси билан ҳам-оҳанг эди. Тўлқинлар бамисоли меҳрибон она қўлларидай “Крейсер”ни тебратарди. Денгиз шовқини ичидан унга ажиб товушлар эшитилар, улар тўғри самодан унинг олдига иниб келар, уйқуни қочириб, яна юксакликка кўтарилиб ғойиб бўларди. Мусиқа янгради ва унинг қаршисида турли-туман: доирасимон, тўртбурчак, қутисимон шакллар намоён бўлди. Заррин ва кумушранг иплар бири-бири билан чалкашиб кетар, уларнинг учлари ранг-баранг узум бошлари монанд учқунлар учиб юрган ҳавода ҳилпираб эди.

У юзида камалаксимон шуълани сездн ва унинг қаърига фарқ бўлгиси келиб кетди. Денгиз билинар-билинемас чайқалар экан, унга бамисоли табассум қилаётган қиз чеҳрасидай туюлиб кетди.

Шунда бирданига...

Тўлқин гўё қоқ иккига ажради-да, ундан кумуш чиғаноқ отилиб чиқди. У мусиқанинг мафтункор садоси остида гоҳ тепага чарх урар, гоҳ пастга шўнғирди ва аста-секин очилмоқда эди. Чиғаноқ ичидан нур эшилиб чиқа бошлади, у тун зулматини ёрган, зулматни ҳар томонга ҳайдаган кўйи то уфққача бутун денгиз сатҳини қоплаб олди. Мусиқа тўхтамас эди.

Унинг икки кўзи ўзидан нур чиқараётган чиройли чиғаноқда эди. Ана, у қоқ иккига бўлинди ва унинг кўзи узоқ вақтдан бери денгиз тубида бўлганидан кейин энди жонланиб, аста-секин ўзи томон келаётган қорача қўлларга тушди.

Қўллар тобора юқорилаб келаверди, кейин худди ўша маромда кўтарилиб келаётган бош кўринди, не... хоҳ ишонинг, хоҳ ишонманг, бу Васмия эди, унинг чеҳраси! Тим-қора сочлари тўлқинлар узра сирпанар, шамолда ўйнар ва яна елкасига тушар эди. Ниҳоят, унинг қайғу ва муҳаббат тўла кўзларини кўрди.

Шундай бўлиши мумкинми? Унинг севинчи ҳам денгиз узра қуйилаётган нурдай порлоқ эди, юраги ҳаяжондан гурс-гурс тепарди. Ўтмиш йилларнинг дарду аламлари изсиз йўқолганди.

У денгизни бағрига олишга, кўксига босишга, унинг дардини енгиллатгани Васмия келгани ростми, деб сўрашга шай турарди. Абдулла хотирасида болалик манзараларини тиклашга ҳаракат қилганча зулмат қаърига тикиларди. Ҳа, бу ўша, Васмия! Унинг кўзлари, унинг сочлари, унинг нозиккина, нафис қўллари.

У жилмайганча нимадир дерди. Ҳойнаҳой, уни: “Абдулла! Абдулла!” – деб қақираётганди ва у бу овозни аниқ эшитди ҳам.

– Васмия! – бахтдан ўзини йўқотиб қичқирди Абдулла.

Васмия сув устида рақс туша бошлади. Сочлари уни бошдан-оёқ кўздан яшириб турарди, фақат табассуми жилва қиларди. Абдулла қиз томон қўлини чўзди ва баланд овозда қақирди:

– Васмия, келсанг-чи бу ёққа! Мен томон кел! Яқинроқ кел!

Бироқ Васмия келмасди.

– Қийнама мени! Сени шунча йил кутдим! Бир умр ғам ва орзулардан бошим чиқмай келаяпти!

Васмия кўзларини юмди.

– Бугун тунда сен меники бўласан. Никоҳ тўйи ўйинини ўйнаймиз!

Қиз қаҳ-қаҳ уриб кулди. Худди ногора гумбуридай жаранглаган унинг овози ажиб мусиқани босиб кетди.

– Менинг олдимга келсанг-чи, Васмия! Висолимизни нишонлаймиз!

Васмия унга томон қараб турар ва сукут сақларди. Фақат жилмаяр ва лабларини қимтир эди. Унинг чеҳраси узра камалаксимон ёғдулар ўйнарди. У гоҳ шуълалар ичра фарқ бўлар, гоҳ олдингидан ҳам ёрқинроқ ва шаффофроқ бўлиб чиқиб келарди.

Абдулла ўзини тутишга ҳаракат қиларди. “Крейсер” уни аллалаганча мусиқа оҳангига мос равишда тўлқинлар узра чайқаларди. У дам-бадам қўлини севгилисига томон узатар эди. Юрагида ғам-аламдан ном-нишон қолмаган, руҳи енгил эди ва у кулиб юборди:

– Васмия, муҳаббатим менинг! Мана, ахийри келдинг! Қанча вақтлар ёлғиз эдим! Бамисоли етимдек. Ойим ўлиб кетди. Сен онам ўрнига она бўласан. Сен борлиқ ҳаётимсан!

Лабларида ўша-ўша ширин табассум қилганча Васмия унга қўлини чўзди. Унинг дурдона тишлари кўзни қамаштиргудек чарақларди. У сув парисига, ден-

гиз маликасига ўхшарди. У тўлқинлар узра ҳаволанганча ва ўзидан хушбўй ҳил таратганча бошдан-оёқ жилваланар эди.

– Васмия! Яқинроқ келсанг-чи! Мен фақат сени севар эдим. Хотиним денгизни ёмон кўради. Мени ёмон кўради. Чунки мендан денгиз ҳиди келади. Мен ундан қочиб сенинг ҳузурингга, ўзимизнинг денгизимизга келдим. Мана, сен яна ўзим билансан! Яқинроқ келсанг-чи!

Тўлқин Васмияни шу қадар яқин олиб келдики, уни бемалол бағрига олса бўларди, бироқ шу заҳоти яна нарига олиб кетди. Унинг нафаси тиқилиб қолгандек бўлди, лекин навбатдаги тўлқин Васмияни тагин ўз комига олишини дарҳол англади ва қучоғини кенг очиб турди.

– Кел, Васмия, қўрқма! Биз денгиздамыз. Тун бизга хиёнат қилмайди. Бировларнинг ишига бурун суқувчилар ҳозир ухляпти. Мен бу ерда бир ўзимман, Васмия! Ҳа, садоқатимни худди сендай асраб-авайлаб келганим тўр ҳам бор! Мен сени кутаяпман!

Тўлқинлар Васмияни гоҳ олиб келар, гоҳ олиб кетарди. Абдулла эса сабр-тоқат билан кутар ва илтижо қилар эди:

– Васмия! Мазаҳ қилма мени! Чиғаноқ ичига бекиниб олма! Нимадан қўрқаяпсан? Қўрқув ҳов анави ерда, қиргоқда хавфли, бу ерда эса у ожиз. Бу ерда то уфққача ҳамма нарса сен билан меники – иккаламизники.

Васмия бир яқинлашиб, бир узоқлашиб тўлқинлар узра тинмай чайқалар ва чорлар эди:

– Абдулла! Абдулла!

Шу он Абдулла Васмиянинг чиғаноққа боғлиқлигини, ҳар дақиқада чиғаноқ яна ёпилиб қолишини ва у Васмияни бошқа кўра олмаслигини англаб қолди.

У даҳшатдан муз қотди. Йўқ, бундай бўлишига йўл қўймайди! Ахир унинг орзулари, ниҳоят, ушалди-ку, ғам-қайғулари исиз йўқолди-ку. Қачонгача бундай, ёлғиз, севгилисини қўмсаб, ўртаниб яшайди! У қаддини азод кўтарди-да, қаттиқ ҳайқирди:

– Васмия!! Ҳузурингга борапман, жоним!..